

KÂMÛS-I TÜRKÎ'DEN TÜRKÇE SÖZLÜK'E ANLAM DEĞİŞMELERİ - EYLEMLER*

Fatih DOĞRU**

ÖZET

İnsan yaşamının en vazgeçilmez parçalarından biri olan dil, toplumdaki değişimlere paralel bir şekilde tarihsel olarak çeşitli değişimler yaşar. Bu değişimler; şekil, kurallar, yazım, noktalama gibi hususlarda ve sözcüklerin anlamlarında yaşanabilmektedir. Çalışmamızın konusuna temel oluşturan anlam değişimleri, bir göstergenin daha önce gösterdiği kavrama göre bütünüyle başka bir kavramı göstermesi olarak gerçekleşebileceği gibi, o göstergenin gösterdiği kavramın yanında çokanlamlı duruma gelerek (ya da çokanlamlı özelliğini yitirerek) yeni kavramları da karşılaması (ya da karşıladığı başka kavramları artık karşılamıyor olması) durumlarında gerçekleşebilir. Anlamlar değişirken farklı evreler geçirirler ve farklı yollarla içeriklerinde bazı değişiklikler söz konusu olur. Bu da her anlam değişiminin bir anlam olayı yoluyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, Kâmûs-ı Türkî (1901) ve Türkçe Sözlük (2011)'teki sözlükbirimlerin anlamlarının karşılaştırılarak bu sözlükbirimlerde var olan anlam değişmelerini ve bunlarının temelinde yer alan anlam olaylarını ortaya koymaktır.

Çalışmanın girişinde anlam, anlam değişimleri ve anlam olayları hakkında birtakım genel bilgilere yer verilmiş ve Kâmûs-ı Türkî'de tespit edilen eylem türündeki sözlükbirimlerdeki anlam ve anlambirimciklerin Türkçe Sözlük'teki anlam ve anlambirimciklerle eşleşmeleri gösterilmiş, bu anlamlar ve anlambirimciklerdeki anlam değişimleri ve anlam olayları incelenmiştir.

Değerlendirme bölümünde ele alınan sözlükbirimlerdeki anlam eşleşmeleri, anlam değişimleri ve anlam olayları tablolar halinde verilmiş; bunlarla ilgili istatistiksel bilgiler aktarılmıştır.

Sonuç bölümünde elde edilen bilgilere dayanılarak KT ile TS arasında geçen yüz on yıllık süreçte eylemlerin anlamlarında çeşitli faktörlerle gerçekleşen anlam değişmelerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

*Bu çalışma Prof. Dr. Erdoğan BOZ danışmanlığında Fatih DOĞRU tarafından hazırlanan, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2012 yılında kabul edilen yayımlanmamış yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. El-mek: fatihdogru.ogu@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Kâmûs-ı Türkî, Türkçe Sözlük, anlambilim, anlam değişimleri, anlam olayları

SEMANTIC CHANGES FROM KÂMÛS-I TÜRKÎ TO TÜRKÇE SÖZLÜK -VERBS

ABSTRACT

One of the most indispensable part of human life, language, historically changes parallel with society. Semantic changes which is the subject of our study, can show different meanings from previous item, and beside this item can have polysemic situation and refers new meanings (or may lose polysemic situation). Meanings have different levels while changing and in different ways they have contentual differences. So it is the evidence of every semantic change is a result of a semantic event.

The aim of this thesis is comparing Kâmûs-ı Türkî (1901) and Türkçe Sözlük (2011) in meanings of lexems, semantic changes and their basic semantic events.

In the introduction of this paper, some general informations about semantic, semantic changes and semantic events are given. After this chapter, matches of meaning and sense in determined lexems of Kâmûs-ı Türkî are shown and semantic changes and semantic events in meanings and senses of verbs are analysed from Kâmûs-ı Türkî to Türkçe Sözlük.

In the chapter of evaluation, meaning matches, semantic changes and semantic events in the lexems are given on the tables and stats about them are posted.

In conclusion chapter, general consideration of semantic changes in meanings of verbs through some factors in a hundred and ten years period of time in Kâmûs-ı Türkî and Türkçe Sözlük was done.

Key Words: Kâmûs-ı Türkî, Türkçe Sözlük, semantic, semantic changes, semantic events

1. Giriş

Dil, insan yaşamındaki en önemli unsurlardan biridir. Pek çok kaynakta insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin başında gösterilen dil, aynı zamanda canlı bir varlık gibi gelişir ve değişir. Dildeki bu değişimler doğadaki pek çok varlıkta görülen değişimler gibi farklı sebeplere dayanmaktadır. Toplumun paylaştığı en temel öğelerden biri olan dil, toplumdaki değişimlere paralel bir şekilde tarihsel olarak çeşitli değişimler yaşar.

Dildeki bu değişimlerin; şekil, kurallar, yazım, noktalama gibi hususlarda yaşanabildiği gibi sözcüklerin anlamlarında da yaşandığı görülmektedir. Bu anlam değişimleri toplum yapısındaki değişimlerden, teknolojik gelişmelerden, kültürler arası alışverişten, dil planlaması çalışmalarından ve bunlar gibi pek çok farklı etmenden kaynaklanabilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bir dile ait eski bir sözlük açıldığında, o sözlüğün içerdiği söz varlığıyla bugüne ait yeni bir sözlüğün söz varlığının çok farklı olduğu, aynı sözlükbirimlerin de zamanla daha farklı kavramları ifade etmeye başladığı ya da ifade ettiği bazı kavramları artık ifade etmez olduğu görülecektir. Bu şekilde sözlüklerde yer alan sözlükbirimlerin anlamlarında daralmalar ya da genişlemeler söz konusu olmaktadır. Anlam değişimleri, bir göstergenin daha önce gösterdiği kavrama göre bütünüyle başka bir kavramı göstermesi olarak gerçekleşebileceği gibi, o göstergenin gösterdiği kavramın yanında çokanlamlı duruma gelerek (ya da çokanlamlı özelliğini yitirerek) yeni kavramları da karşılaması (ya da karşıladığı başka kavramları artık karşılamıyor olması) durumlarında gerçekleşebilir.

Dilde yaşanan bu anlam değişmelerinin gerçekleşmesinde rol oynayan bir takım anlam olayları da bulunmaktadır. Anlamlar değişirken farklı evreler geçirirler ve farklı yollarla içeriklerinde bazı değişiklikler söz konusu olur. Anlam değişmelerinden bahsederken anlam değişmelerini etkileyen bu anlam olaylarından da bahsetmek kaçınılmazdır. Her anlam değişmesi bir anlam olayı yoluyla gerçekleşir.

Bu çalışmada Türk dilinin önemli sözlükleri arasında yer alan Kâmûs-ı Türkî ve Türkçe Sözlük, içerdikleri eylem türündeki sözlükbirimlerin sahip olduğu anlamlar karşılaştırılmak suretiyle bu anlamlardaki eşleşmeler, anlam olayları ve bu anlam olayları yoluyla yaşanan anlam değişimleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı ve kapsamı, Şemseddin Sami'nin 1901 yılında hazırlanmış olduğu, Türk sözlükbilimi açısından önemli bir aşama olarak kabul edilen ve sözlük yazımı tekniği olarak bugünkü pek çok sözlüğe kaynaklık eden “Kâmûs-ı Türkî” ile Türk Dil Kurumu'nun 2011 yılında yayımladığı “Türkçe Sözlük”ün on birinci baskısı arasında, eylemlerde gerçekleşen anlam değişmelerini tespit etmek ve bu anlam değişmelerine neden olan anlam olaylarını ortaya koymaktır. Çalışmanın evrenini Kâmûs-ı Türkî ve Türkçe Sözlük oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu sözlüklerdeki eylemlerdir. Ancak çalışmada ele alınan eylemlerin tespitinde sözlükte bulunan bütün eylemler değil, çift sayı ile biten her sayfadaki ilk eylem dikkate alınmıştır. Kaynak sözlük olarak ele aldığımız Kâmûs-ı Türkî'nin çift sayı ile biten sayfalarında bulunan ilk eylem tespit edilmiş ve bu eylemin Türkçe Sözlük'teki karşılığı bulunmuştur. Söz konusu sayfada herhangi bir eylem bulunmuyorsa bir sonraki çift sayı ile biten sayfaya geçilmiştir. Belirlenen sözlükbirimin KT'de ve TS'de kaçır anlam taşıdığı saptanmıştır. Bu sözlükbirimler arasındaki anlam eşleşmeleri ve bu eşleşmelere bağlı anlambirimcik eşleşmeleri tespit edilmiştir. Eşleşen anlamların sözlüklerin kaçınıcı anlamı oldukları gösterilmiştir. Böylece sözcüklerin kullanım sıklığında yaşanan değişme de gözler önüne serilmiştir. Anlam eşleşmelerine bağlı gerçekleşen anlambirimcik eşleşmeleri, olayları ve değişimleri de tespit edilmiştir. İki sözlükte de yer alan sözlükbirimlerin eşleşmeyen anlamları ortaya konduktan sonra bu anlamlarda gerçekleşen anlam değişimleri ve anlam olayları belirlenmiştir.

2. Anlam

2.1. Anlamın Tanımı ve Alanları

“Anlam” (İng. meaning, sense, signification) kavramı, soyut bir olgu olması, çoğu zaman belirsiz ve değişken olması nedeniyle somut ve açık bir tanımının yapılması oldukça güç olan bir kavramdır. Toklu, Ullman'ın (1962) “anlam, anlam kuramının en bulanık ve en çok tartışılan konularından biridir” (Toklu, 2007; 91) sözünü aktarırken anlamın bu yönüne dikkat çekmiştir. Toklu, dilbilimsel anlambilimde çeşitli bakış açılarına göre anlamın tanımlanmaya çalışıldığını söyler ve anlamın tanımı yapılırken dayatılan ölçütleri şöyle sıralar:

- “1. Biçimin maddesel, tözsel yanı olan ses ve yazıbirimler.
2. Kavramsal tasarımların ve zihindeki anlamın üretimine katılan ruhsal etmenler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

3. Dilsel biçimlerin gönderimde bulunduğu dil dışı dünyadaki nesnelere, durumlar ve görünüşler, kısacası göndergeler.

4. Konuşucu ve dilsel biçimlerin kullanıldığı özel durum” (Toklu, 2007; 93).

Belli başlı anlam tanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

“Dilde birer “gösterge” niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” (Aksan, 2009a; 48).

“Dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce ve içeriktir” (Vardar, 2002; 18).

“Sözcükler ya da söz öbekleri ile onları belirleyen nesnelere ya da düşünceler arasındaki ilişkidir” (Hartmann-James, 1998; 92).

“Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri ışığında yorumlanmış biçimine anlam denir” (Karaağaç, 2012; 529).

“Kelimenin tek başına veya söz içindeki öteki öğeler ile bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri”(Korkmaz, 2010; 18).

Palmer, anlam teriminin hepimizin aşına olduğu bir terim olduğunu söyler fakat sözlüklerde bu terimin farklı birçok anlamının bulunduğunu belirtir. İlgili terimlerin genel kullanımına bakmakla, anlam çalışmalarında pek bir ilerleme kaydedilemeyeceğini, anlamın ne olduğu ve olması gerektiğini belli bir akademik veya bilimsel disiplin çerçevesi içerisinde anlaşılmasına çalışılması gerektiğini söyler (Palmer, 2001; 13-15).

Kılıç, anlamın, göstergenin iki bileşeni olan gösteren yani ses imgesi ile onun dünyada gönderme yapmış olduğu şey, insan, olaylar ve bunların nitelikleri arasındaki sürtüşmeden doğduğunu söyler, anlam sözcüğünün kendisinin de değişik bağlamlarda farklı anlamlara geldiği gerçeğini belirtir ve Cruse'nin (2004) şu tanımını aktarır. “Bir bakıma anlam, dilbilgisel anlatımların gerekli, normal durumlarını etkileyen her şeydir”(Kılıç, 2009; 18-19).

El-Cürcânî, “anlam terimiyle, herhangi bir anlam bulunmaksızın doğrudan lafzın zâhirinden anlaşılacak şey kastedilir” açıklamasını yapar (El-Cürcânî, 2008; 235).

Anlamın tanımını yaparken “kavram”dan yola çıkan Toklu da şu açıklamayı yapar: “Dilselleştirilmiş, bir sözcük biçimiyle kaplanmış kavram, anlam demektir. Her anlam bir kavramdır ancak her kavram bir anlam değildir” (Toklu, 2007; 92). Buradan hareketle anlamın ne olduğunu daha açık bir şekilde anlayabilmek için kavramın ne olduğunu da bilmek gerekir.

2.1.1.Kavram: Kavram (İng. concept, notion) da anlam gibi tanımlanması oldukça güç olan bir terimdir. Pek çok araştırmacı farklı tanımlar yapmış, herkesçe kabul gören ortak bir tanıma gidilememiştir.

Geleneksel olarak kavramın “bir objenin zihindeki tasarımı” olarak tanımlandığını söyleyen Aksan, bunun yanında “ortak nitelikleri olan nesnelere verilen ad” tanımını yapar. Özet olarak kavramı iki ayrı şekilde şöyle tanımlar:

“1. Kavram, dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur. Bu anlatım, tuz, ip, su; yüreklilik, çöpçatan, açıklık; hasıraltı, tepeden inme, açık göz gibi değişik ses ve biçimlerle, değişik yollardan gerçekleşir; somut ve soyut diye nitelediğimiz kavramları oluşturur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

2. Kavram, dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır: ağaç, bitki, hayvan, çiçek, memeli... gibi” (Aksan, 2009b; 151).

Diğer tanımları şöyle sıralayabiliriz:

“Bir terimi ifade etmek için tasarlanmış temel kavram. Belirli bir konu alanının sistematik çerçevesinde, terim ve kavram arasındaki bütünlük uzman uygulayıcılar tarafından hemfikir olunan tanımlar ve eşanlamlıların göz ardı edilmesiyle güçlendirilen net iletişimin temel bir gerekliliği olarak dikkate alınır. Terim, zaman zaman anlambilimde bir sözcüğün anlam (meaning) için alternatif bir formu (ve sözlükbilimde mânâ (sense) için alternatif bir formu) olarak kullanılır”(Hartmann-James, 1998; 27).

“Kavramlar sahip olduğumuz bilgilerin temel taşlarıdır. Zihne özgü birimler olan kavramlar, dünyada çevremizle olan ilişkiler sonucunda edindiğimiz deneyimlere dayanır. Dünyaya ilişkin bilgimiz uzun süreli bellekte depolanmış durumdadır ve bu bilgi hem ulamsal hem de bireyseldir. Anlamı kavramsal birimler belirlemektedir”(Toklu, 2007; 92).

“Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlamsal imgesi; gösterilen”(Vardar, 2002; 132).

Anlam ve kavram iç içe girmiş gibi görünen ve aralarında ince bir çizgi bulunan iki terimdir. Toklu, bu ince çizgiyi belirtirken bir kavramın bir dilsel biçimle bağlanmışsa anlamdan söz edilebileceğini ve bu açıdan bakıldığında dilselleştirilmiş, bir sözcük biçimiyle kaplanmış kavramın anlam demek olduğunu, her anlamın bir kavram olacağını fakat her kavramın bir anlam olmayacağını söyler (Toklu, 2007; 92).

Anlam ile kavram arasındaki ayrımı yaparken Erkman-Akerson, göstergenin tek başına ele alındığında, kavramın, bir genelleme, bir soyutlama olacağını ve oldukça kaypak olduğunu, bir sözcüğün daha keskin bir anlam ve değer kazanmasının ise ancak bir bağlam içine girdiğinde gerçekleşeceğini söyler (Erkman-Akerson, 2005; 104).

Palmer de anlam ve kavram arasındaki ilişkiye dikkati çekerken tam anlamıyla döngüsel bir tanımla karşılaşılacağını söyler ve her nerede ve ne zaman bir kelime varsa, orada ve o anda bir kavram bulunacağını, bu kavramın o kelimenin anlamı olacağını belirtir (Palmer, 2001; 40).

2.1.2. Anlambirimcik: Anlam konusunda karşımıza çıkan önemli terimlerden biri de anlambirimcik (İng. seme) terimidir. Aksan, her *sözcüksel birimin* (İng. lexical item) bünyesinde bir veya daha fazla *anlam belirleyici* (İng. semantic marker) özellikleri bulunduğunu ve bu anlam belirleyicilerin yapısal dilbilimciler (Pottier, Coseriu, Greimas gibi) tarafından anlambirimcik (Fr. sème) olarak ele alındığını söyler (Aksan, 2009a; 49).

Vardar, anlambirimcik terimini “anlambirimcin gösterilen bölümünü oluşturan en küçük anlamsal özelliklerin her biri” olarak tanımladıktan sonra *koltuk* anlambiriminin “arkalıklı”, “iki, üç... kişilik”, “oturmak için” ve “ayaklı” anlambirimciklerinden oluştuğunu söyler ve sandalye anlambiriminde de “iki, üç... kişilik”in yerini “bir kişilik”in aldığını belirtir (Vardar, 2002; 20).

Huber, yapısal dilbilim kapsamında kavramları oluşturan ayırıcı özelliklerin anlambirimcik çözümlemesi adı altında yapıldığını, benzer kavramların alınarak aralarındaki ayrımı yapan ayırıcı özelliğin belirlenmeye çalışıldığını aktarırken (Huber, 2008; 157), Boz, “broşür” sözlükbirimi için farklı sözlüklerde yapılan tanımlardaki anlambirimcik tablosunu şöyle gösterir (Boz, 2009; 178):

Broşür	Sayfa sayısı az, küçük kitap	Bir şeyi tanıtmayı amaçlayan yayın	Risale
TDK	+	+	+
MEB	+	-	+
Doğan	+	+	+
Püsküllüoğlu	+	-	-
EYTS	+	-	-

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **bastırılmak** sözlükbiriminin KT’de 1. anlamı “baskı altına konmak, ezdirilmek”te iki ayrı anlam birimcik bulunmaktadır. Bunlar “baskı altına konmak” ve “ezdirilmek” şeklindedir.

“Sözcüğün anlam çerçevesi” Aksan tarafından şöyle gösterilmiştir:

“1. Temel anlam,

2. Yan anlamlar,

- a. Somuta eklenen yeni somut kavramlar,
- b. Somuta eklenen yeni soyut kavramlar,
- c. Soyuta eklenen yeni soyut kavramlar (somutlaştırma ürünleri),
- ç. Soyuta eklenen yeni somut kavramlar,

3. Tasarımlar,

- a. Genel
- b. Özel

4. Duygu değeri” (Aksan, 2009b; 180).

2.1.3. Temel Anlam: Bir sözcük söylendiği zaman zihinde canlanan tasarıma temel anlam (İng. denotation) denilmektedir. Göndergesel anlam, asıl anlam, sözlük anlamı, nesnel anlam, düz anlam, başat anlam, konuluş anlamı, ilk anlam gibi farklı terimlerle de karşılanan bu kavramı Korkmaz, “bir kelimenin karşılıdığı ilk kavram, ana kavram”(Korkmaz, 2010; 26), Aksan, “belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak göstergelerin söylendiğinde zihnimizde oluşturdukları görüntüler” (Aksan, 2009a; 50), Vardar, “1. Bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesnel sınıfı 2. Yananlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı” (Vardar, 2002; 85), Karaağaç, “dil birimlerinin nedensiz kullanımları, onların düz anlamlarını verir, bir dil biriminin en yaygın anlamı onun düz anlamıdır”(Karaağaç, 2012; 542-543) şeklinde tanımlamışlardır. Huber de sözcüklerin bir yandan bir kavramı dile getirirken bir yandan da belli bazı duyguları ve beğenileri canlandırabildiğini ve bu durumda dile getirilen kavramın düz anlam olduğunu belirtir (Huber, 2008; 175).

2.1.4. Yan Anlam: Kelimenin temel anlamı dışında değil, onun yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı, çeşitli duygu ve çağrışımlara yol açan yeni anlamlarına yan anlam (İng. connotation) denmektedir (Arslan Erol, 2008; 30). Hartmann&James yan anlamı açıklarken “özel duygusal anlamlarla bağıntılı bir sözcüğün ya da deyim anlamının bir görünüşü ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

çağrışımlarıdır. Duygusal (affective) veya duyuşsal (emotive) anlam olarak da adlandırılır” demektedir (Hartmann-James, 1998; 28). Aksan, her dilde, her göstergenin başlangıçta bir kavramın simgesi olduğu düşünülürse öteki kavramların sonradan eklendiği, sözcüklerin kullanımla kullanıla çok anlamlı duruma geldiğini, bu şekilde yan anlamların oluştuğunu söyler (Aksan, 2009a; 60) ve bir göstergenin temel anlamı dışında yansıttığı bir başka kavramı değil, onun yanı sıra dile getirdiği çeşitli duyguları, çağrışımına yol açtığı değişik tasarımları duygu değeri terimiyle karşıladığını belirtir (Aksan, 2009b; 171). Karaağaç, yan anlam için “bir varlığı, kendi adıyla değil, neden-sonuç, parça-bütün, benzerlik-aykırılık vb. ilişkilerde bulunduğu komşu bilginin adıyla anmağa yan anlam denir” tanımını yaparak yan anlamın oluşumu hakkında da bilgi verir (Karaağaç, 2012; 543). Huber de sözcüklerin bir yandan bir kavramı dile getirirken bir yandan da belli bazı duyguları ve beğenileri canlandırabildiğini ve bu durumda meydana gelen çağrışımsal anlamın yan anlam olduğunu belirtir (Huber, 2008; 175). Yaman, yan anlamın bir kelimenin yakıştırma yolu ile başka bir kelimenin anlamını yüklenerek kullanılmasına dendiğini belirtmektedir (Yaman, 2007; 94). Aksan’ın tasnifine göre yan anlamlar genellikle şu dört doğrultuda göstergelere bağlanmaktadır:

- “1. Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi
2. Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi
3. Soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi
4. Soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi”(Aksan, 2009a; 60).

2.1.5. Çok Anlamlılık: Çokanlamlılığı (İng. polysemy) “sözcüklerin birden çok kavramı yansıtır duruma gelmiş olmalarına çokanlamlılık denir” (Aksan, 2009b; 188) şeklinde tanımlayan Aksan, hangi dilde olursa olsun, bir sözlüğü karıştıracak olursak onun içinde yer alan sözcüklerin pek çoğuna birden fazla anlam verildiğini ve bu anlamların numaralanarak açıklandığını göreceğimizi, kimi dilcilere göre evrensel nitelikli ve dilin temel niteliklerinden birini sergileyen bu duruma çokanlamlılık adı verildiğini söyler (Aksan, 2009a; 58). Hartmann&James çok anlamlılık için “bir sözcük ya da söz öbeğinin farklı anlamları arasında bağlantı edinmesi” tanımını yapar (Hartmann-James, 1998; 110).

2.1.6. Alt Anlamlılık: “Sözlüksel birimler arasındaki anlamsal içerilme bağıntısı” (Vardar, 2002; 17) ve “aralarında anlamsal yakınlık bulunan ya da aynı kavram alanına giren göstergelerin bir üst kavram altında toplanarak betimlenmesi” (Toklu, 2007; 99) olarak tanımlanan alt anlamlılık (İng. hyponymy) Hartmann&James tarafından “sözcüklerin ya da söz öbeklerinin ve onların üstanlamlarının (İng. hyperonym) üyeleri arasında anlam edinme ilişkisi” olarak açıklanır (Hartmann-James, 1998; 70). Alt anlamlılık, aralarında sahip oldukları özellikler bakımından ortaklık gösteren ve belli bir üst kavrama sahip dil birimlerinin bir küme oluşturacak şekilde sınıflandırılması durumu olarak görülebilir.

2.1.7. Eş anlamlılık: Eş anlamlılık (İng. synonymy), aynı ya da benzer anlamları veren sözcükler arasındaki durum olarak tanımlanagelmiştir. Karaağaç, eş anlamlılığı “anlam veya işlevce birbirinin aynı veya benzeri olan dil birimlerinin ilişkisi eş anlamlılık olarak bilinir” şeklinde açıklar ve eş anlamlılık çok seslilikle, eş seslilik çok anlamlılıkla var olabilen süreçlerdir diyerek eş anlamlılığı oluşturan yolları ikiye ayırır:

- “1. Çok anlamlılığın yol açtığı eş anlamlılık
2. Alıntı sözlerin yol açtığı eş anlamlılık” (Karaağaç, 2012; 636).

Eş anlamlılık, iki sözcüğün aynı anlamı iletmesi şeklinde tanımlansa da bazı dilbilimciler iki farklı sözcüğün birebir aynı anlamı iletmesinin mümkün olamayacağını düşünürler. Aksan, bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kavramın eskiden beri pek yerinde olmayan bir terimle anlatıldığını, hiçbir dilde birbirinin tam aynı, eşi anlama gelen birden fazla yerli sözcüğün bulunmadığının bütün bilginlerce benimsenmiş bir gerçek olduğunu söyler ve eşanlamlı kabul edilen pek çok sözcüğün (bir ögesi yabancı kökenli olanlar dışında) aslında yakın anlamlı olduğunu belirtir (Aksan, 2009b; 190). Toklu da günümüzde iki ayrı göstergenin tamamıyla aynı anlama geleceği görüşünün pek kabul görmediğini, bazı göstergelerin yakın ya da benzer anlam taşıyabileceğinin düşünüldüğünü söyler (Toklu, 2007; 97).

Aksan'a göre bir dil içinde yerli kökenli eşanlamlıların bolluğu dilin anlatım gücünü artırmaktadır. Bunun yanı sıra dilin eldeki en eski ürünlerinde anlamca birbirine çok yakın eşanlamlılar bakımından görülen zenginlik dilin eskiliğine de ışık tutmaktadır (Aksan, 2009b; 191).

2.1.8. Karşıt Anlamlılık: Birbirleriyle karşıt (zıt) anlam oluşturan dil birimlerinin durumudur. Zıt anlamlılık, ters anlamlılık gibi terimlerle de karşılanan karşıt anlamlılığı (İng. antonymy) Toklu “dereceli karşıtlık, kutupsal karşıtlık, ilişkisel karşıtlık” şeklinde bölümlere ayırırken (Toklu, 2007; 98), Aksan da “yön gösteren, dereceli, ilişkisel, ikili, kutupsal, biçimsel ilişkili (ve ilişkisiz)” bölümlerinden bahseder (Aksan, 2009a; 81). Huber ise karşıt anlamlılığı iki büyük öbekte toplar; “bütünleyici karşıtlıklar ve görece karşıtlıklar” (Huber, 2008; 174).

2.1.9. Eşadlılık: Sözlüklerde anlamı etkileyen ve dikkat edilmesi gereken önemli öğelerden biri de eşadlılıktır. Eşadlılık (İng. homonymy) Hartmann&James tarafından “şekil olarak aynı fakat anlam olarak farklı olan iki ya da daha fazla sözcük arasındaki ilişki”(Hartmann-James, 1998; 69) şeklinde tanımlanırken Vardar tarafından “gösterileni aynı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği” olarak tanımlanır (Vardar, 2002; 93). Aksan da eşadlılığı “bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir” şeklinde tanımlar ve eşadlılığın oluşmasında genel olarak iki etken ileri sürülebileceğini söyler. Bunlardan birincisi farklı anlamlardaki iki ya da daha çok sözcüğün, zaman içerisinde geçirdikleri ses ya da biçim değişikliğiyle yaklaşması; ikincisi ise yabancı dilden alınan bir sözcüğün yerli dildeki bir başkasıyla sesteş olarak birlikte yaşar duruma gelmesidir (Aksan, 2009a; 72-73).

Türkçe sözlüklerde eşadlı sözlükbirimlerin tanımlanması ve bunların anlamlarının belirlenmesi sözlük yazarları ve sözlük kullanıcılarının karşılaştığı önemli bir sorun olarak göze çarpmaktadır (Doğru, 2011; 133). Özellikle çokanlamlı sözlükbirimlerin içerdiği anlamların gerçekten çokanlamlılığa bağlı olarak mı yoksa eşadlılığa bağlı olarak mı ortaya çıktığını tespit etmek, sözlükbirimin yeni anlamlar mı kazandığını yoksa rastlantısal olarak farklı kavramların aynı göstergeyle mi ifade edildiğini söyleyebilmek ve tanımları buna göre yapmak bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Aksan, eşadlı öğelerin çokanlamlı öğelerden önemli bir ayrımı olduğunu şöyle belirtir: “Eşadlılarda, sesçe aynı olan göstergeler arasında anlam açısından hiçbir ilişki bulunmazken çokanlamlılıkta aynı sözcüğün değişik anlamları arasında mutlaka bir ilişki vardır”(Aksan, 2009b; 192).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **aylamak** ve **güçlendirmek** sözlükbirimleri, KT’de ve TS’de farklı kavramları ifade eden fakat aynı adlarla karşılanan eşadlı özellikteki sözlükbirimlerdir: **aylamak** (KT’de 1. anlamda “dolaşmak, devretmek”; TS’de 1. anlamda “beklemek”) ve **güçlendirmek** (KT’de 1. anlamda “zor hâle koymak, tas’ib etmek”; TS’de 1. anlamda “güçlü duruma getirmek, güç kazanmasını sağlamak”). Burada görülen durumun anlam değişmesi olmadığı açıktır. Bu sebeple bu sözlükbirimlerde anlam değişmesinden söz edilemez.

Aksan, bugün Türkçede sesçil bir yazımın kullanılmakta olduğunu ve yazımdaki eski biçimlerin genellikle yazıya yansıtılmadığını söyleyerek kimi dillerde eşadlılığın eşyazımlı ve eşsesli olmak üzere iki türünden söz edildiğini hatırlatır (Aksan, 2009a; 73). Bu iki tür ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Türkçenin kullandığı bu sesçil yazı özelliği Türkçede bir terim sorununa neden olmuş, eşadlılık, eşseslilik ve eşyazımlılık terimleri kimi zaman birbirinin yerine kullanılmış, kimi zaman da bu terimlerin tanımlarında tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır.

Eşadlılık bir diğeriyle aynı sesletime sahip olan sözcük, genel olarak eşyazımlılık kavramı ve aynı adı taşıyan iki kişinin özelliği olarak tanımlanıp bu sözcüklerin birbirlerinden anlam, köken ve genellikle sesletim yönüyle ayrıldıkları söylendiği gibi (sil.org 02.05.2012) Hartmann&James, eşseslilik, eşyazımlılık ve eş işlevlilik kavramlarını da eşadlılığa dâhil eder ve bunların her birini ayrı ayrı bir eşadlılık örneği olarak sunar (Hartmann-James, 1998; 69).

2.1.10. Eşseslilik: Pek çok araştırmacı tarafından değişik tanımları yapılan, ortak bir tanımın yapılamadığı kavramlardan biri de eşseslilik (İng. homophony) kavramıdır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

“Aynı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu” (Korkmaz, 2010; 88).

“Yazılışları, okunuşları, söylenişleri aynı, anlamları farklı olan kelimelerdir” (Yaman, 2007; 96).

“Kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin özelliği” (Vardar, 2002; 95).

“Sesçe aynı, anlamca farklı olan dil birimlerinin ilişkisi, bir eşseslilik durumudur. Yeterince karışık olan dil ve sözlük çalışmaları, eş yazılı, eş sesli ve çok anlamlı şekillerle daha karmakarışık hale gelir ve bu şekiller, sözlüklerde yoğun bir rahatsızlık kaynağı oluştururlar. Eşsesli bir dilde yer alan, anlam ve işlevce farklı; fakat aynı ses değerine sahip biçimlere denir” (Karaağaç, 2012; 637).

Görüldüğü gibi eşseslilik kavramının tanımında, bu türden sözcüklerin söylenişlerinin aynı olduğu görüşündeki ortaklık, yazılışlarının aynı mı yoksa farklı mı olduğu görüşünde sağlanamamıştır. Biz yazılışı aynı olan sözcükleri eşyazımlılık başlığı altında inceleyeceğiz ve eşsesliliği, söylenişi aynı yazılışı farklı olan sözcüklerin durumu olarak tanımlayacağız. Eşseslilik, “aynı konuşma sesini temsil eden iki ya da daha fazla harf grubu” olarak ve “bir diğeriyle aynı sesletime sahip olan sözcük” olarak da tanımlanır (sil.org 02.05.2012).

Karaağaç, eş sesliliğin üç temel kaynağının olduğunu söyler:

1. Çok anlamlılığın yol açtığı eş seslilik
2. Ses değişmelerinin yol açtığı eş seslilik
3. Alıntı biçimlerin yol açtığı eş seslilik”(Karaağaç, 2012; 640-642).

2.1.11. Eşyazımlılık: Genellikle eşseslilik ve eşadlılıkla karıştırılan, bu ikisinden temel olarak ayrılan özelliğinin “yalnızca sözcüklerin yazılışındaki ortaklığı” ifade etmesi olan eşyazımlılık (İng. homography) Vardar tarafından “kimi dillerde görülen, söylenişi aynı, yazılışı aynı olan göstergelerin özelliği”(Vardar, 2002; 96) olarak tanımlanırken Huber bu kavramı “sesletimi aynı, yazılışı aynı sözcüklere eşyazımlı sözcükler denir” şeklinde tanımlar ve yalnızca yazılışları aynı, sesletim ve anlamları farklı olan *ge'lin* ve *gelin* diye sesletilen “gelin” örneğini verir (Huber, 2008; 175). Bir eşyazımlı sözcük bir diğeriyle aynı yazıma sahip olan sözcüktür ve bu sözcükler anlam, köken ve bazen de sesletimleri bakımından birbirlerinden farklıdır. (sil.org 02.05.2012) Eşyazımlılık da sözlüklerde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Yavuzarslan, eşyazımlılığın Arap harfleriyle düzenlenmiş Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bir sorun oluşturduğunu ancak Latin harfli Türkçe sözlüklerde hemen hemen sorun olmaktan çıktığını belirtir (Yavuzarslan, 2010; 66).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Eşadlılık, eşseslilik ve eşyazımlılık konularının birbiriyle çok karıştırılan konular olduğu ve araştırmacılar tarafından bunlar üzerinde ortak bir tanıma gidilemediği görülmektedir. Bu konunun daha net bir biçimde anlaşılabilmesi ve bu üç kavram arasındaki farkın daha kolay ayırt edilebilmesi için yazılışlarının ve/veya söylenişlerinin ortaklığı bakımından bu kavramları şu şekilde gösterebiliriz:

Eşadlı Sözcükler: Yazılışları ve sesletimleri aynı,

Eşsesli Sözcükler: Yazılışları farklı, sesletimleri aynı,

Eşyazımlı Sözcükler: Yazılışları aynı, sesletimleri farklı.

2.1.12. Eş işlevlilik: Hartmann&James'in, yazılışı ve sesletiminin ortak olduğu *band* (bant) ve *band* (müzisyen grubu) örnekleriyle açıkladığı (Hartmann-James, 1998; 69) eş işlevlilik (İng. homologue), farklı anlamda olmasına rağmen şekil ve köken olarak birbirine benzeyen dil birimleri arasındaki ilişkidir. İşlevdeşlik (Rifat, 2010; 26) olarak da ele alınan eş işlevlilik, yapı, değer ve durum itibarıyla aynı olan, bir başkasının tam olarak yerini tutan, iki farklı dil ya da lehçenin paylaştığı sözcüklerde görülür. "Canavar" (Far. cânver) sözcüğü Farsçada "canlı, hayvan" anlamındayken Türkiye Türkçesinde "korkunç yaratık" anlamında, Başkurt Türkçesinde "vahşi hayvan, yırtıcı hayvan" anlamında, Tatar Türkçesinde "vahşi hayvan, canlı" anlamında, Kırgız Türkçesinde "1. hayvanlar, 2. canlılar" anlamında ve Kazak Türkçesinde "1. hayvan, 2. evcil hayvanlardan övgü ile bahsedilirken kullanılır" anlamlarıyla verilir (Özşahin, 2011; 1635). Sözcüğün kökeni aynı olmasına rağmen farklı dil ve lehçelerdeki anlamlarında değişmeler olmuştur.

Genellikle tanımları ve özellikleri konusunda sıkıntılar yaşanan ve pek çok karışıklığa neden olan yukarıdaki terimleri, daha iyi anlamak ve yorumlamak amacıyla, aralarındaki ortaklıklar ve farklılıkları temel alarak aşağıdaki şekilde tablo haline getirebiliriz:

	Anlam	Köken	Yazılış	Sesletim
Çokanlamlılık	İlişkili	+	+	+
Eşanlamlılık	+ (Benzer)	-	-	-
Eşadlılık	-	-	+	+
Eşseslilik	-	-	-	+
Eşyazımlılık	-	-	+	-
Eş işlevlilik	-	+	+	+

+: (aynı) -: (farklı)

2.2. Anlambilim

Genel olarak sözcüğün, anlamın ve çeşitli dilsel birimlerin anlamını inceleyen bilim dalı diyebileceğimiz anlambilim (İng. semantic) hakkında çeşitli dilbilimcilerin yapmış olduğu farklı tanımlar vardır.

Guiraud, anlambilimi hakkında şu bilgileri verir: "Semantik (Fr. sémantique), "sema" (gösterge) kökenli Yunanca semainô (şu ya da bu anlama gelmek, anlam aktarmak) sözcüğüne bağlanır. Başlangıçta anlamın sıfatıdır, anlamsal demektir. Sonra sözcük sınırları aşılarak terim her türlü göstergeye uygulanır. Kısacası, bir bildirişim göstergesinin anlamını, özellikle de sözcükleri ilgilendiren her şey semantik ya da anlamsaldır" (Guiraud, 1999; 16).

Anlambilimi için yapılan belli başlı tanımları şöyle sıralayabiliriz:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Anlambilim ya da semantik sözcüklerin anlamını inceler”(Guiraud, 1999; 15).

“Semantik, “kullanan” faktörünü hiç hesaba katmadan, dilsel ifadeleri sadece dile getirdikleri nesnelere (yani “dil dışı karşılıkları”) açısından inceleyen semiotik dalıdır” (Grünberg, 1999; 8).

“Dildeki birimleri anlam bakımından ele alıp inceleyen bilim dalı” (Korkmaz, 2010; 18).

“Göstergelerin gösterilen alanlarını inceleyen dilbilim dalına anlambilim denir” (Huber, 2008; 141).

“Sözcüklerin anlamlarıyla, anlamların değerlendirilmesi ve yorumlanmasıyla ilgilenen dilbilgisi dalı anlambilimdir” (Erkman-Akerson, 2008; 108).

Anlambilimin görevini Toklu, şu ifadelerle belirtir: “Anlambilim, dilsel göstergelerin, gösterge dizilerinin anlamını, diğer bir deyişle anlamın anlamını inceler” (Toklu, 2007; 91).

Tamba-Mecz “anlambilimi, konusu, dillere özgü anlamların ve bunların kuramsal düzenleniminin betimlenmesi olan bir dilbilim dalı biçiminde tanımlanabilir” dedikten sonra dilbilimcilerin anlambilimi üç biçimde tasarladıklarını söyler: “1. “Anlambilim, anlamın incelenmesidir” (Lyons, 1978) 2. “Anlambilim, sözcüklerin anlamının incelenmesidir” (Guiraud, 1955) 3. “Anlambilim, sözcüklerin, tümcelerin ve sözcüklerin anlamının incelenmesidir” (Lerat, 1983. (Tamba-Mecz, 1998; 6-9).

Palmer anlambilimin konusu hakkında görüşlerini anlatırken “semantiğin konusu anlam denilen kavranması güç varlığı araştırmak değildir ve olamaz da... Semantiğin konusu, kelime ve cümlelerin nasıl olup da bir şeyler ifade edebildiklerini –belki de daha iyi bir ifadeyle, onların nasıl anlamlı olabildiklerini- anlamaya çalışmaktır” ifadelerini kullanır (Palmer, 2001; 43).

Anlambilimin iki alt dala ayrıldığını söyleyen Korkmaz, bu alt dallar hakkında şu bilgileri verir: “Anlam bilimi kendi içinde de 1. Durgun veya eş zamanlı anlam bilimi, 2. Gelişmeli veya art zamanlı anlam bilimi olarak iki alt dala ayrılmaktadır. Dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı eş zamanlı anlam bilimi (synchronische semantik) adını alır. Bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır. Art zamanlı anlam bilimi (diachronische semantik) ise, dilin anlamla ilgili olaylarını tarihî değişme ve gelişme süreci içinde ele almaktadır” (Korkmaz, 2010; 18-19).

Aksan, pek çok bilginin anlambilimi “dilnin anlam yönünü inceleyen bilim” tanımında uzlaştığını ve kendisinin Lerat’ın “anlambilim sözcüklerin, tümcelerin ve sözcüklerin anlamının incelenmesidir” tanımını uygun bulduğunu belirtir (Aksan, 2009a; 20) ve dünyadaki incelemelerin ışığında anlambilimin bugün şu alt alanlarının bulunduğunu söyler:

- a. “Sözcük anlambilimi,
- b. Tümce anlambilimi,
- c. Genel anlambilim,

Ele alınan yöntemler göz önünde tutulunca;

- a. Yapısal anlambilim,
- b. Yorumlayıcı anlambilim,
- c. Üretimsel anlambilim,
- d. Mantıksal anlambilim” (Aksan, 2004; 311).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bunların yanında şu ayrıma da gidilebilir;

- a. Durgun anlambilim ya da eşzamanlı anlambilim,
- b. Gelişmeli anlambilim ya da artzamanlı anlambilim” (Aksan, 2004; 311).

Anlambilimin dilcilikte yeni bir alan duruma gelmesini Aksan, Alman dilcisi K. Reisig’in 1839’da basılan “Latin Dilbilimi üzerine Dersler” adlı kitabına borçlu olduğumuzu fakat doğrudan doğruya bu dalın konularına eğilip geniş kapsamlı bir yayın hazırlayan ve ona ayrı bir alan niteliği kazandıranın Fransız dilcisi M. Bréal’in yazdığı 1897’de basılan “Essai de Sémantique” adlı yapıt olduğunu söyler (Aksan, 2004; 309).

Tamba-Mecz, anlambilim tarihinin üç büyük eğilim evresine bölündüğünü söyler: “1. Tarihsel anlambilimin egemen olduğu ‘evrimci dönem’; 2. Tarihsel ve yapısal nitelikli karma bir sözlüksel anlambiliminin kendini kabul ettirdiği ‘karma dönem’; 3. Bir tümce ve sözceleme anlambiliminin geliştiği ‘biçimselleştirilmiş kuramlar dönemi’” (Tamba-Mecz, 1998; 13).

Anlambilim öğretimi de bugün önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Wilson, birçok insanın anlambilim öğretiminin arzu edilen bir şey olduğunu kabul ettiğini fakat uygulanabilir olmadığına inandıklarını aktarırken kendisinin bu görüşü desteklemediğini, konunun olağanüstü bir zekâ gerektirdiğini ve özel bir tekniği öğrenme sabrı ile konunun anlaşılır ve başarılı bir biçimde işlenebileceğini söyler (Wilson, 2002; 19).

2.3. Anlam Değişmeleri

Anlam değişmeleri (İng. semantic change) geleneksel anlambilimin en çok üzerinde durulan konularından biridir. Bir sözcüğün daha önceki anlamına göre zamanla farklı etkenlerle anlamında değişiklikler meydana gelmesi olayı olarak tanımlayabileceğimiz anlam değişmeleri daha çok anlam genişlemesi ve anlam daralması temelinde ele alınır. Vardar, anlam değişmesini “anamlı dil birimlerinin içerik düzlemlerinde ortaya çıkan değişiklik” olarak tanımlar ve *erik* örneğini vererek bu sözcüğün önceleri çeşitli meyvelerin ortak adıyken anlam değişmesi geçirek bir tek meyveyi belirtmeye başladığını söyler (Vardar, 2002; 20). Korkmaz da anlam değişmesi için “bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı” tanımını yapar ve geniş kapsamlı olarak anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi konuları içine alabilirse de asıl olarak bir anlamdan başka bir anlama geçiş yani bir kavramdan başka bir kavrama geçişle ilgili değişmeleri içine alacağını söyler (Korkmaz, 2010; 20-21).

Anlam değişmelerinin farklı nedenleri ve türleri bulunmaktadır. Aksan, kimi zaman sözcüklerin taşıdıkları, insanda uyandırdıkları duygu değerlerinin etkili olduğunu, kimi zaman toplumdaki değişmeler, kullanılan araç gereçlerdeki gelişmelerin anlam değişmelerine neden olduğunu söyler (Aksan, 2009a; 89). Anlam değişmeleri kimi durumlarda, toplumdaki değişmeler, özellikle Türkiye’de dili özelleştirme sırasında olduğu gibi, dil planlaması çabaları nedeniyle çok daha kısa zaman dilimi içinde de meydana gelebilmektedir. Bunun yanında anlam değişmeleri yabancı kökenli öğelerde de görülür; bir dilden başka bir dile geçen bir sözcük kimi zaman girdiği dilde yeni bir anlam kazanabilir (Aksan, 2009a; 92-93). Vardar da anlam değişmelerinin nedenleri ve türleri hakkında şu bilgileri aktarır: “Anlam değişmeleri genellikle tarihsel, dilbilimsel, toplumbilimsel, ruhbilimsel nedenlerle açıklanır. Bilimlerde, kurumlarda, törelerde görülen değişimler nesnelere değiştirerek dil dizgesini dolaylı olarak etkiler (tarihsel nedenler). Seslere, biçimlere, sözdizime ilişkin nedenler bulaşmaya, köken yakıştırmaya ya da yerileştirmeye, eşadlı çatışmasına yol açar (dilbilimsel nedenler). Sözcüğün dar bir toplumsal kesimden geniş bir kesime aktarılmasıyla anlamca genişlemesi ya da bunun tersine bir süreç sonunda anlamca daralması içerik alanını etkiler (toplumbilimsel nedenler). Anlatımlılığı artırma çabaları da anlam değişimine yol

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

açar (ruhbilimsel nedenler). Kimi dilbilimciler daha yalın bir sınıflandırmayla yetinerek dış nedenlerle iç nedenlerden söz ederler. Değişim biçimleri de birçok sınıflandırmaya konu olmuştur. A. Darmesteter, M. Bréal, H. Paul: Daralma, genişleme, kayma; G. Stern: Dış değişimler, iç değişimler: Sözcük bağıntısının ya da anlamın yer değiştirmesi; S. Ullmann: Dilsel tutuculuktan doğan değişimler: Tarihsel ve dil dışı değişimler, dilsel yenileştirmeden doğan değişimler: Ad aktarımları – anlamsal benzerlikle bitişiklikten doğan değişimler-, anlam aktarımları: Adlar arasındaki benzerlik ve bitişiklikten doğan değişimler, karma değişimler bu alanda görülen başlıca değişim türleridir” (Vardar, 2002; 21).

Guiraud da anlam değişimlerinin nedenlerini açıklarken “anlam değişir, çünkü mantıksal ya da anlatımsal amaçlarla bir kavrama bilinçli olarak bir ad verilir, nesnelere adlandırılır; anlam değişir, çünkü çağrışımlardan biri ikincildir, (bağlamsal anlam, atlatımsal anlam, toplumsal değer) ve yavaş yavaş temel anlama doğru kayarak onun yerini alır, anlam evrim geçirir” (Guiraud, 1999; 67) der ve anlam değişimlerinin nedenlerini şu şekilde sınıflandırır:

1. “Tarihsel nedenler,
2. Dilsel nedenler,
3. Toplumsal nedenler,
4. Ruhsal nedenler,
5. Dış nedenler,
6. İç nedenler” (Guiraud, 1999; 82).

El-Cürçânî, “anlamaların suretleri, anlam genişlemesi ve mecaza başvurulmadıkça ve lafızlardan, tahsis edildikleri sözlük anlamları kastedilmeyip anlamlarıyla başka anlamlara işaret ediliyor olmadıkça bir lafızdan başka bir lafza aktarılmakla değişmez” diyerek anlam değişimlerinin sınırlarını göstermiştir (El-Cürçânî, 2008; 236).

Anlam değişimleri, bir göstergenin daha önce gösterdiği kavrama göre bütünüyle başka bir kavramı göstermesi olarak gerçekleşebileceği gibi, o göstergenin gösterdiği kavramın yanında çokanlamlı duruma gelerek (ya da çokanlamlı özelliğini yitirerek) yeni kavramları da karşılaması (ya da karşıladığı başka kavramları artık karşılamıyor olması) durumlarında gerçekleşebilmektedir.

2.3.1. Sözlükbirimlerde Anlam Değişimleri

Sözlükbirim düzleminde gerçekleşen anlam değişimleri, anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.3.1.1. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi (İng. semantic extension/ broadening/ generalization) herhangi bir sözcüğün temel anlamının dışında bağlama göre yeni anlamlar karşılayacak şekilde kullanılması durumudur. Bir sözcüğün çokanlamlı duruma gelerek daha önce karşıladığı anlamın yanında yeni anlamları da karşılaması durumunda anlam genişlemesi meydana gelir. Bunun yanında Aksan'ın tanımına göre “bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününe anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir” (Aksan, 2009a; 91).

Traugott da bu kavramı şu şekilde açıklar: “Nispeten sınırlı bir anlamın daha az sınırlı hale gelmesidir” (Traugott, 2006; 125). Vardar ise “anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim” tanımını yapar (Vardar, 2002; 21). Karaağaç, anlam genişlemesinin “anlam kapsamı dar olan bir sözün zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

olayı”olduğunu söyler ve anlam genişlemesini iki gruba ayırır. “1. Sözlüklük anlam genişlemesi, 2. Söz dizimlik işlev genişlemesi”(Karaağaç, 2012; 576).

Anlam değişimlerinin Türkçedeki örneklerinin Türkiye Türkçesi döneminde daha fazla olduğuna değinen Aksan, 11. yüzyılda “düz ve alçak yer” anlamına gelen ve Eski Anadolu Türkçesinde bu anlamıyla görülen *alan* sözcüğünün Arapça saha sözcüğü yerine kullanılarak, onun da etkisiyle “iş, meslek, araştırma – inceleme konusu, uzmanlık” gibi çeşitli anlamlara gelmeye başlaması örneğini verir (Aksan, 2009a; 135).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **alevlendirmek** sözlükbiriminde KT’deki “alev çıkarır hâle getirmek, tutuşturmak” anlamına ek olarak TS’de 2. anlamda “etkisini, şiddetini arttırmak, çoğaltmak” mecazlaşma yoluyla *anlam genişlemesi* olmuş ve TS’de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.3.1.1.1. Yakın Anlama Geçiş

Gösterdikleri kavram ve taşıdıkları anlam bakımından birbirine yakın olan (Karaağaç, 2012; 747), bir anlam ayırtısıyla yakın kavramları anlatan (Bilgin, 2006; 52) sözler yakın anlamlı sözlüklüklerdir. Bir sözlükbirimin çokanlamlılığa geçiş sürecinde genellikle temel anlamın edindiği yeni anlam(lar) veya tarihsel olarak eski anlamın kazanmış olduğu yeni anlam(lar) birbirine yakın özellikte ise, o anlam(lar) bir öncekinin yakın anlamlıdır. Sahip oldukları kavram alanı büyük ölçüde ortak ya da benzer olan bu sözcükler çeşitli anlam olaylarının gerçekleşmesiyle birbiriyle pek çok kesişen noktası bulunan ancak birbirinden farklı anlamları yansıtırlar. Bir anlamın kendisine yakın anlama sahip yeni bir anlama geçmesiyle bu anlamda anlam genişlemesi yaşanması durumunda burada *yakın anlama geçiş* söz konusudur diyebiliriz.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **bozarmak** sözlükbiriminde KT’deki “boz rengini almak” anlamına ek olarak TS’de 2. anlamda “renk değiştirmek, rengi atmak” benzetme yoluyla *yakın anlama geçerek* anlam genişlemesi olmuş ve TS’de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.3.1.1.2. Uzak Anlama Geçiş

Bir sözlükbirimin çokanlamlılığa geçiş sürecinde genellikle temel anlamın edindiği yeni anlam(lar) veya tarihsel olarak eski anlamın kazanmış olduğu yeni anlam(lar) birbirine uzak özellikte ise, o anlam(lar) bir öncekinin uzak anlamlıdır. Sahip oldukları kavram alanı büyük ölçüde farklı olan bu sözcükler çeşitli anlam olaylarının yaşanmasıyla birbiriyle çok az kesişen noktası bulunan ve birbirinden farklı anlamları yansıtırlar. Bir anlamın kendisine uzak anlama sahip yeni bir anlama geçmesiyle bu anlamda anlam genişlemesi yaşanması durumunda burada *uzak anlama geçiş* söz konusudur diyebiliriz.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **ağlamak** sözlükbiriminde KT’deki 1. anlam “gülmenin zıddı olan fi’l-i ma’lûmu icra etmek, gözyaşı dökerek sesle veya sessiz bükâ ve girye etmek” ve TS’deki 1. anlam “üzüntü, acı, sevinç, pişmalık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek” anlamına ek olarak TS’de 2. anlamda “ağaç budağında kesilen yerlerden besi suyu veya öz su akmak” insandan doğaya deyim aktarması yoluyla *uzak anlama geçerek* anlam genişlemesi olmuş ve TS’de yeni bir anlam daha türemiştir. Bu örnekte iki anlam arasında yalnızca “su akmak” anlambirimciği ortaklık gösterirken, bunun dışında kalan anlambirimcikler birbirinden farklı kavram alanlarına sahiptir.

2.3.1.1.3. Karşıt Anlama Geçiş

Bir sözlükbirimin çokanlamlılığa geçiş sürecinde genellikle temel anlamın edindiği yeni anlam ya da anlamlar veya tarihsel olarak eski anlamın kazanmış olduğu yeni anlam ya da anlamlar birbirine karşıt (zıt) özellikte ise, o anlam ya da anlamlar bir öncekinin karşıt anlamlıdır. Bir

anlamın kendisine karşıt anlama sahip yeni bir anlama geçmesiyle bu anlamda anlam genişlemesi yaşanması durumunda burada *karşıt anlama geçiş* yaşanmıştır diyebiliriz.

Karşıt anlama geçiş şu yollarla gerçekleşir:

1. *İkili (kutupsal) karşıtlık* (gitmek-gelmek, alçalmak-yükselmek, ağarmak-kararmak, çıkmak-inmek, ısıtmak-soğutmak, çok-az, dolu-boş, iyi-kötü, doğru-yanlış, hafif-ağır, güzel-çirkin gibi),
2. *Biçimsel ilişkili karşıtlık* (sorumlu-sorumsuz, akıllı-akılsız, görmüş-görmemiş, beceriklilik-beceriksizlik gibi),
3. *İlişkisel karşıtlık* (almak-satmak, ısıtmak-kaynatmak, amir-memur, satılık-kiralık, profesyonel-amatör, imam-cemaat gibi),
4. *Dereceli karşıtlık* (küçük-orta-büyük, sıcak-ılık-soğuk, kapalı-aralık-açık, kısa-orta-uzun gibi),
5. *Yön gösteren karşıtlık* (sağ-sol, doğu-batı, alt-üst, yukarı-aşağı, ileri-geri, ön-arka gibi)" (Aksan, 2009a; 129-131).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **esenlemek** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "veda etmek, afiyette kalın deyip bırakmak" ve TS'deki 2. anlam "birine esenlik dileyerek ayrılmak, veda etmek" anlamına ek olarak TS'de 1. anlamda "selamlamak" *ilişkisel karşıtlık* yoluyla *zıt anlama geçerek* anlam genişlemesi olmuş ve TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.3.1.1.4. Dilbilgisel Anlama Geçiş

Yeni bir anlam kazanan bir sözcüğün bu yeni anlamında eğer sözcük türü olarak da bir değişme söz konusu ise bu anlamda *dilbilgisel anlama geçiş* söz konusudur diyebiliriz.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **göstermek** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "gördürmek, izhar, ibraz etmek" ve TS'deki 1. anlam "birini veya bir şeyi işaretle belirtmek" anlamına ek olarak TS'de 11. anlamda "etmek" *sözcük türü değiştirme* yoluyla *dilbilgisel anlama geçerek* anlam genişlemesi olmuş ve TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.3.1.1.5. Başka Anlama Geçiş

Dünya dillerindeki örneklerine bakılacak olursa bir göstergenin kimi zaman, başlangıçtaki anlamından bütün bütün uzaklaşarak farklı bir anlamı yansıtır duruma gelmesi durumuyla karşılaşılar (Aksan, 2009a; 89). Göstergenin, eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıtmaya söz konusudur (Aksan, 2009b; 214). Bu yolla bir göstergenin başlangıçtaki anlamında tümüyle başka bir anlamı karşılaması durumunda başka anlama geçiş gerçekleşir. Bir sözlükbirimin çokanlamlılığa geçiş sürecinde genellikle temel anlamın edindiği yeni anlam ya da anlamlar veya tarihsel olarak eski anlamın kazanmış olduğu yeni anlam ya da anlamlar birbirinden tamamen başka özellikte ise, o anlam ya da anlamlar bir öncekine göre başka anlamlıdır. Sahip oldukları kavram alanı tamamen farklı olan bu anlamların birbiriyle neredeyse hiç kesişen noktaları bulunmaz ve bunlar birbirinden farklı kavramları yansıtır. Bir anlamın gösterdiği kavramdan tamamen başka bir kavramı gösteren yeni bir anlama geçmesiyle bu anlamda *başka anlama geçiş* yaşanmıştır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **beslemek** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "yiyeceğini tedarik etmek" ve onunla eşleşen TS'deki 1. anlam "yiyecek ve içeceğini sağlamak" anlamlarına ek olarak TS'de 7. anlamda "bir duyguyu gönülde yaşatmak" mecazlaşma yoluyla *başka anlama geçerek* anlam genişlemesi olmuş ve TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

2.3.1.2. Anlam Daralması

Anlam daralması (İng. semantic restriction/narrowing) herhangi bir sözcüğün daha fazla ya da daha kapsamlı bir kavramı ifade ediyorken daha az kavramı ifade etmesi ya da kapsamı daha sınırlı bir anlam içermeye başlaması durumudur. Anlam daralması hakkında aralarında bir takım değişiklikler olan tanımlar yapılmıştır. Traugott bu kavramı “nispeten daha genel bir kavramı karşılayan bir anlamın daha özel bir anlamı karşılar hâle gelmesi” şeklinde açıklar (Traugott, 2006; 125). Aksan, “bir göstergenin önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir” (Aksan, 2009a; 90) derken Vardar, “anamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması; genel bir anlamdan dar bir anlama geçerek değişmesi durumudur” (Vardar, 2002; 20) tanımını yapar. Karaağaç, anlam daralması için “sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir sözün genel bir anlamdan özel bir anlama, geniş bir anlamdan daha dar bir anlama geçişi” şeklinde bir tanım yapar (Karaağaç, 2012; 575). Korkmaz da “kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi” diyerek anlam daralmasını tanımlar (Korkmaz, 2010; 19).

Anlam daralmasının birbirinden farklılık gösteren ve sorunlu olduğu belli olan bu tanımları konunun anlaşılmasını ve sözlükbirimlerde yaşanan anlam daralmalarının tespitini güçleştirmektedir. Arslan Erol “anlam daralması, kelimenin anlam alanının daralması, daha sınırlı bir kapsam içermeye başlamasıdır” tanımını yaptıktan sonra bu kavramın tanımında bölüm-tür, genel-özel, parça-bütün gibi anlam ilişkilerini düşündürecek ifadelerden kaçınılması gerektiğini söyleyerek bu sorunun çözülebileceğini söylemektedir (Arslan Erol, 2008; 71).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **bayramlaşmak** sözlükbiriminin KT’deki 2. anlamı “tebrîk-i îd makamında öpüşmek” TS’de bulunmamaktadır. Bu anlam kullanımdan düşerek ya da kullanım sıklığı azalarak anlama sözlükte yer verilmemiş, anlam kaybolmuştur. KT’de 2. anlamda kaybolma yoluyla *anlam daralması* olmuştur.

2.3.1.2.1. Anlam Boşalması

Sözlükbirimlerin sözlükte yer alan anlamlarının değişerek sözlükte olmayan, daha çok kişinin kendi tecrübeleriyle ilgili başka bir anlamı yansıtması durumudur. Karaağaç, anlam boşalması için “genel sözlük veya söz dizimi birimlerinden birini alıp, toplumun tanıdığı bu söz veya yapıyı, toplumun tanımadığı tek bir varlığa verme eylemidir” tanımını yapar ve sosyal, genel ve nedensiz olan söz veya yapının bireysel, özel ve nedenli olarak kullanımının anlam boşalmasını sağlayan yol olduğunu söyler (Karaağaç, 2012; 575).

2.3.1.3. Anlam İyileşmesi

Anlam iyileşmesi (İng. melioration/amelioration) herhangi bir sözcüğün anlamında daha kötü bir anlamdan daha iyi bir anlama geçiş olması durumudur.

Traugott bu kavramı şu şekilde açıklar: “Anlamın daha olumlu (pozitif) bir hâle gelmesidir” (Traugott, 2006; 125).

Aksan, anlam iyileşmesi hakkında “göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana geldiğini anlatır” (Aksan, 2009a; 91) ve “bir sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşır duruma gelmesidir” (Aksan, 2009b; 215) tanımlarını yapar.

Karaağaç da bu kavram için “kötü anlamlı bir sözün zamanla iyi bir anlam kazanması olayı, anlam iyileşmesi olarak bilinir ve bir sözün gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak

yeni bir anlam kazanmasıdır” der. Ayrıca Karaağaç, sözlüklerde sayıca adlardan daha az olmalarına karşın eylemlerin anlam zenginliğinin çok daha fazla olduğunu belirtir (Karaağaç, 2012; 578).

Yaman, bu kavramı anlam güzelleşmesi adıyla ele alır ve “kötü anlamlı bir sözün zamanla iyi bir söz olması ya da korkulan ürkülen sözler yerine başka sözlerin geçmesidir”(Yaman, 2007; 100) şeklinde tanımlarken Sav da “sözcüğün eskisine göre daha iyi bir anlam taşıyor duruma gelmesine anlam iyileşmesi, anlam güzelleşmesi, anlamın soylulaşması diyoruz” diyerek bu kavramı tanımlar (Sav, 2003; 163).

Anlam iyileşmesinin de tanımlarında ve bu kavram için kullanılan terimde bir takım sorunlar vardır. Özellikle “iyi” kavramının göreceli olması ve kesin sınırlarının olmaması bu konudaki sorunların temelini oluşturur. Bunun yanında konuyla ilgili yapılan çalışmalarda verilen örneklerin de genellikle birbiriyle aynı örnekler olması ve çoğu zaman kötüden iyiye bir gidişin mi yoksa değişen anlamın daha iyi olması durumunun mu kastedildiğinin netleştirilmemesi sorunun çözümünü güçleştirir.

2.3.1.4. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi (İng. pejoration) herhangi bir sözcüğün anlamında daha iyi bir anlamdan daha kötü bir anlama geçiş olması durumudur.

Traugott bu kavramı şu şekilde açıklar: “Anlamın daha olumsuz (negatif) bir hâle gelmesidir”(Traugott, 2006; 125).

Korkmaz, “iyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı” tanımını yapar (Korkmaz, 2010; 21).

Karaağaç da bu kavram için “iyi anlamlı bir sözün zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması olayıdır” tanımını yapar ve anlam kötüleşmesinin eski devirlerde totemistik inançlarda ve alıntılarda bolca görülen bir anlam değişmesi olduğunu belirtir (Karaağaç, 2012; 578).

Bilgin, “bir sözcüğün gerçek anlamının kötü bir anlama kayması olayına anlam kötüleşmesi denir” diyerek bu kavramı tanımlamıştır (Bilgin, 2006; 46).

Aksan ise anlam kötüleşmesinde anlam iyileşmesinin tersi bir gelişme söz konusu olduğunu söylemekle yetinir (Aksan, 2009b; 216).

Anlam iyileşmesinin tanımında ve kullanılan terimde olan sorun aynı şekilde anlam kötüleşmesi için de geçerlidir. Bu sorunların çözümü için yeni terimlere, daha açıklayıcı tanımlara ve doyurucu pek çok örneğe ihtiyaç duyulmaktadır.

2.3.2. Anlambirimciklerde Anlam Değişmeleri

Anlambirimcik düzleminde gerçekleşen anlam değişimleri, anlam genişlemesi ve anlam daralması başlıkları altında ele alınmaktadır.

2.3.2.1. Anlam Genişlemesi

Bir sözlükbirimde anlam eşleşmesi durumunda tanımda bulunmayan bir ya da daha fazla anlambirimciğin eşleştirilen diğer tanımda bulunması durumudur. Eklenme yoluyla gerçekleşir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **andırmak** sözlükbiriminin KT’deki 3. anlamı “müşebbehün-bihi hatıra getirecek surette çok benzemek” ile TS’deki 1. anlamı “benzer yanları bulunmak, çağrıştırmak” eşleşmektedir. Ancak TS’deki 1. anlamın 2. anlambirimciği “çağrıştırmak” KT’de yoktur ve eşleşen iki anlamın eşleşmeyen kısmıdır. TS’deki bu anlamda

anlambirimcik düzleminde KT'ye göre bir değişme söz konusudur. TS1.2. "çağrıştırmak" eklenmeyoluyla *anlam genişlemesi* olmuştur.

2.3.2.2. Anlam Daralması

Bir sözlükbirimde anlam eşleşmesi durumunda tanımda bulunan anlambirimciklerden biri ya da daha fazlasının eşleştirilen diğer tanımda bulunmaması durumudur. Eksilme yoluyla gerçekleşir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **bayramlaşmak** sözlükbiriminin KT'deki 1. anlamı "birbirine bayram tebriki etmek, muayede eylemek" ile TS'deki 1. anlamı "birbirinin bayramını kutlamak" eşleşmektedir. Ancak KT'deki 1. anlamın 2. anlambirimciği "muayede eylemek" TS'de yoktur ve eşleşen iki anlamın eşleşmeyen kısmıdır. KT'deki bu anlamda anlambirimcik düzleminde TS'ye göre bir değişme söz konusudur. KT1.2. "muayede eylemek" *eksilme* yoluyla *anlam daralması* olmuştur.

2.4. Anlam Olayları

Anlamlar değişirken aynı zamanda bu anlamlarda bir takım anlam olayları da meydana gelir. Her anlam değişmesi mutlaka bir anlam olayı yoluyla gerçekleşmektedir. Kısacası anlam değişmelerinden bahsedilen bir durumda anlam olaylarından bahsetmemek olmaz. Biz bu çalışmada anlam olaylarını temel olarak "sözlükbirimlerde anlam olayları" ve "anlambirimciklerde anlam olayları" başlıklarında ele alacağız.

2.4.1. Sözlükbirimlerde Anlam Olayları

Sözlükbirim düzleminde gerçekleşen anlam olaylarıdır. Anlam değişmelerinde önemli rol oynayan ve pek çok farklı türü bulunan bu anlam olayları şu başlıklarda karşımıza çıkar.

2.4.1.1. Benzetme

Benzetme (Osm. teşbih, İng. simile) her dilde, anlatımı güçlendirmek, canlı kılmak için yararlanılan dil olaylarından, söz sanatlarından biridir. Bir nesnenin niteliğini, bir eylemin özelliğini daha iyi anlatabilmek, canlandırabilmek için bir başka nesneden, bir başka eylemden yararlanarak, onu anımsatma yoluyla gerçekleştirilir (Aksan, 2009a; 61). Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimi Türkçede de değişik yollardan, yaygın olarak gerçekleşmektedir (Aksan, 2009a; 111).

Benzetme, bir varlıktaki ya da bir eylemdeki herhangi bir özelliğin daha etkin belirtilebilmesi için, onunla andırma ilişkisi içinde bulunduğu varsayılan başka bir varlığın ya da eylemin örnek gösterilmesidir (Uğur, 2007; 49).

Benzetme, kavramlar ve nesnelere arasındaki yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birinden söz ederken diğerinin anılmasıdır. Tam bir benzetmede dört öge bulunur: Genellikle ortak özellikte zayıf olan öge benzeyen, güçlü olan ve gerçek anlamından sıyrılan sözcük ise benzetmelik, kendisine benzetilendir. Benzetmenin yapılmasına neden olan ortak özelliğe benzetme yönü denir. Benzetmedeki karşılaştırmayı sağlamada kullanılan ilgeçlere ise benzetme ilgeci denir (Toklu, 2007; 99-100).

Benzetmeler, gerçek anlamdan değişmece (=mecaz) anlama geçişin eşiklerinden birisini oluşturur. Benzetmenin değişmece anlam içermesinin koşulu, benzeyenin ya da kendisine benzetilenin, diğerine göre daha baskın bir nitelik taşıması gerektiğidir. Bu iki temel öge nitelikçe eşit ya da eşite yakın ise değişmece oluşmaz (Uğur, 2007; 49).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Belirli şeyler için belirli benzetmelerin yapıldığı Türk dilinde bu benzetmeler, çoğu zaman deyimleşmiş olarak adları ve fiilleri niteler şekilde karşımıza çıkmaktadır. Benzetmeler yapı olarak “gibi”, “kadar”, ve “diye” edatları ile kurulup edat grubu oluştursa da, bazı durumlarda edatlarını düşürebilirler. Edatlar dışında benzetmelerde “benzetmek” ve “dönmek” fiilleri de kullanılır (Savran, 2010; 494).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **ezmek** sözlükbiriminin KT'deki 2. anlamı “basıp veya sıkıp yassılatmak” ile TS'deki 1. anlamı “üstüne basarak veya bir şey arasına sıkıştırarak yassılaştırmak” eşleşmektedir. Bunlara ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda “ağır bir şey, başka bir şeyin üzerinden geçmek, çiğnemek” *benzetme* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2. Aktarmalar

Bir sözlükbirimin çokanlamlılığa geçiş sürecinde başrolü oynayan etkenlerden birisi aktarmalardır. Pek çok değişik türü olduğu kabul edilen aktarmalar, anlam değişmelerini sağlayan en etkin öğelerden biridir.

Aktarmalarda anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır; böylece yeni bir anlam kazanır (Aksan, 2009a; 62).

2.4.1.2.1. Deyim Aktarması

Deyim aktarması, sözcüğün dile getirdiği kavramla, onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır (Aksan, 2009b; 183).

Deyim aktarmaları farklı yönlerde olabilir. Bunlar:

2.4.1.2.1.1. İnsandan Doğaya Deyim Aktarması

Sadece insanlara ait olan bir takım özelliklerin doğadaki nesnelere adına ya da onlara ait özelliklere aktarılması olayıdır.

Deyim aktarmaları en çok insanoğlunun kendine en yakın bulduğu kendi organ adlarında, vücuduyla ilgili kavramlarda görülür; deyim aktarmasının bu türü bütün dillerde çok yaygındır (Aksan, 2009b; 183).

İnsandan doğaya aktarmanın bir türü, insana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla gerçekleştirilir. Özellikle yazın ve şiir dilinde görülen bu tür, doğadaki varlıkları bir bakıma kişiselleştirdiği için kişileştirme adıyla da anılır (Aksan, 2009a; 65).

İnsandan doğaya deyim aktarmaları çoğu zaman organ adlarında görülür ancak bunun yanında sadece insanların yaptığı pek çok eylem daha sonraları doğadaki diğer nesnelere de aktarılmış ve eylemlerde de insandan doğaya deyim aktarmalarına sıklıkla rastlanıldığı görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **ağlamak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “gülmenin zıddı olan fi'l-i ma'lûmu icra etmek, gözyaşı dökerek sesle veya sessiz bükâ ve girye etmek” ve TS'deki 1. anlam “üzüntü, acı, sevinç, pişmalık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda “ağaç budağında kesilen yerlerden besi suyu veya öz su akmak” *insandan doğaya deyim aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur. İnsana ait olan ağlamak eylemi, eylemin içerdiği su akmak özelliğine paralel olarak ağaç budağına aktarılmıştır.

2.4.1.2.1.2. Doğadan İnsana Deyim Aktarması

Doğadaki nesnelere ait olan bir takım özelliklerin insana ya da insana ait özelliklere aktarılması olayıdır.

Doğadan insana deyim aktarması için Aksan, doğadaki nesnelere adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluştuğunu (Aksan, 2009a; 64) söylese de doğadaki varlıklara ait olan pek çok eylemin insanların yaptığı eylemlere aktarıldığı da görülmektedir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kurulmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "rekz ve tesis olunmak" ve TS'deki 1. anlam "kurma işine konu olmak veya kurma işi yapılmak" anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda "rahatça oturmak, yerleşmek" *doğadan insana deyim aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur. Doğaya ait olan kurulmak eylemi, insana aktarılmıştır.

2.4.1.2.1.3. Doğadaki Nesnelere Arası Deyim Aktarması

Doğadan insana aktarmalar gibi, doğadaki varlıklar arasında da yine, benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalar her dilde görülür. Bunlar arasında hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana, nesnelere bitkiye, nesnelere hayvana gibi aktarmalara rastlanır (Aksan, 2009a; 66-117).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **yağmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "cevv-i havâdan yere yağmur ve kar gibi şey düşmek" ve TS'deki 1. anlam "yağmur, kar, dolu gökten düşmek" anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda "toz, mermi vb. yüksekten çokça düşmek" *doğadaki nesnelere arası deyim aktarması* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur. Doğadaki bir nesneye, (yağmur, kar, dolu gibi) ait olan yağmak eylemi, doğadaki başka bir nesneye (toz, mermi gibi) aktarılmıştır.

2.4.1.2.1.4. Duyular Arası Deyim Aktarması

Deyim aktarmalarının bir türü de, değişik duyu alanlarına ait bazı özelliklerin bir diğer duyu alanına verilmesiyle oluşur. Beş duyunun herhangi birine ait bir kavramın bu duyulardan herhangi bir diğerine aktarılması ve sanki o duyuya ait bir özellikmiş gibi kullanılması durumunda duyular arası deyim aktarması gerçekleşir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **görmek** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "kuvve-i bâsıra istimaliyle bir şeyin şekil ve hey'et-i hâriciyyesini hissetmek, rüyet, müşahade eylemek" ve TS'deki 1. anlam "göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek" anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 15. anlamda "gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak" *duyular arası deyim aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.1.5. Somutlayıcı Deyim Aktarması

Soyut, anlatılması güç düşünce ve duyguların, soyut kavramların somut kavramlar aracılığıyla anlatıldığı aktarma türüdür (Aksan, 2009b; 185).

Somatlaştırmanın en yaygın türünü, belli bir durumu, davranışı, bir tutumu insan gözünde çok somut bir biçimde canlandırmak üzere, çoğu kez, bir sahnede izlercesine dile getirmek amacıyla oluşturulan deyimlerde görürüz (Aksan, 2009a; 118).

Somatlaştırma içeren deyimlerin bir bölümünü de insanoğlunun yaşamında karşılaştığı çeşitli durumların, güçlüklerin, sorunların anlatımında yine benzetmeye dayanan ve çoğunlukla tamlamalardan oluşmuş öğelerdir. Somatlaştırmaların bir türü de her dilde görülen ve dilimizde de

önemli yer tutan, soyut kavramları somut devinim ve işlemlerle dile getiren eylemlerdir (Aksan, 2009a; 119).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kapmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “birden bire elini uzatıp şiddetle almak” ve TS'deki 1. anlam “birdenbire yakalayarak, çekerek almak” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 4. anlamda “iştirir iştirmez veya görür görmez bellek ve öğrenmek” *somutlayıcı deyim aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.2. Eylem Aktarması

Eylem aktarması, eylem türündeki bir sözcüğün dile getirdiği kavramla bir başka kavram arasında bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır.

2.4.1.2.2.1. Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Eylemlerin, benzerlik ve çağrışımsallık ilişkisi dışında kalan ilişkilerle, başka deyişle, eklenimsel bütünleyiciliğe, nedenselliğe, niceliksel ilişkiye ve örtmeceelliğe dayanarak yeni anlamlara aktarılmasıdır” (Uğur, 2007; 182).

2.4.1.2.2.1.1. Eklenimsel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Parça-bütün, genel-özel gibi düzdeğişmece ilişkileri içeren eylemlerin, birbirinin yerine kullanılmasıdır” (Uğur, 2007; 182).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **bandırmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “sulu şeyin içinde bırakıp ıslatarak yumuşatmak” ve TS'deki 1. anlam “banmak” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda “üzüm salkımlarını, inciri çabuk kuruması ve renginin parlak olması için küllü veya potaslı ılık suya daldırıp çıkarmak” *eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.2.1.2. Nedensel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Biri, diğerinin gerçekleşmesinin nedeni, sonucu, gerekçesi ya da sonraki gerçekleşmesi olan eylemlerden birinin, diğeri yerine kullanılmasıdır” (Uğur, 2007; 182).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kazmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “kazma vesair aletle toprağı eşmek, açmak, hafır etmek” ve TS'deki 1. anlam “herhangi bir araçla toprağı açmak, oymak” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 2. anlamda “bu yolla çukur, kuyu, yol vb. oluşturmak” *nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.2.1.3. Süresel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Öncelik-sonralık ilişkisi gösteren eylemlerin birbiri yerine kullanılmasıyla gerçekleşen eylem aktarmalarıdır” (Uğur, 2007; 182). Eylemin oluş zamanı ile eylemde kullanılan zaman eki birbirinden farklıdır. Sözlüksel olarak değerlendiremeyeceğimiz bir aktarma türü olan bu aktarma çeşidi ancak tümce düzleminde karşımıza çıkabilmektedir. “Yarın Eskişehir'e dönüyoruz” tümcesinde eylem “döneceğiz” anlamında kullanılmış ve süresel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması gerçekleşmiştir.

2.4.1.2.2.1.4. Niceliksel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Tekilin çoğul, çoğulun tekil ya da tikel yerine kullanılmasıyla gerçekleşir. Saygı, alay, söyleyiş kolaylığı gibi nedenlerle eylemlerin niceliksel anlamlarında değişimler olur” (Uğur, 2007; 183). “Müdürümüz bu belgeyi imzalayacaklar” tümcesinde eylem “imzalayacak” anlamında

kullanılmış ve saygı belirtmek amacıyla bu eylemde niceliksel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması gerçekleştirilmiştir.

2.4.1.2.2.1.5. Örtmecesel Bütünleyiciliğe Dayalı Eylem Aktarması

“Eylemin daha yumuşak, daha uygun, sakıncayı giderici başka eylemlerle dile getirilmesi” olan örtmeceli eylem aktarmalarına, “Midesi bozulmuştu, yediklerini sık sık çıkarıyordu” örneği verilebilir (Uğur, 2007; 183).

2.4.1.2.2.2. Örneklendirilme Yoluyla Eylem Aktarması

“Eylemlerin, benzerlik ve çağrışımsallık ilişkisiyle yeni anlamlara aktarılmasıdır. Eylem türü sözcüklere yeni anlamlar yükleme, eylemin anlamını değiştirme ya da genişletme olgusudur” (Uğur, 2007; 179).

2.4.1.2.2.2.1. İşlevsel Eylem Aktarması

“İşlevsel örneklendirme yoluyla eylemin içeriğinin değiştirilmesi ya da genişletilmesidir. Benzetme ve eğretilemelerin bir kısmı bu yolla gerçekleştirilir” (Uğur, 2007; 179).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **derinleşmek** sözlükbiriminde KT’deki 1. anlam “derin ve amîk olmak, derinliği artmak, ta’ammuk etmek” ve TS’deki 1. anlam “derin duruma gelmek” anlamına ek olarak TS’de yeni bir anlam daha türemiş, TS’de 2. anlamda “ses kaynağı uzaklaşarak az duyulur duruma gelmek” *işlevsel eylem aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.2.2.2. Belirti Sunmaya Yönelik Eylem Aktarması

“Eylem içeren sözcüğün, sözcük öbeğinin ya da tümcenin, gerçek anlamı yanı sıra, değişmece anlam içerecek özellikte kullanılmasıdır. Bu aktarımlar da değinmece (=kinaye) oluşumuna ilişkindir. “Terlemeyi göze almayan bu işe soyunmaz” tümcesinde “terlemek” sözcüğü “yorulmak” anlamını çağrışım yoluyla vermektedir” (Uğur, 2007; 181).

2.4.1.2.2.2.3. Yoksunlaştırıcı Eylem Aktarması

“Eylemin, karıştırmayı ya da çelişenini belirtmek amacıyla kullanılmasıdır. “O beni tanımaz” diyen biri bilinçli olarak görmezliğe ya da bilmezliğe yönelmiş, aslında “tanır” anlamını amaçlamıştır. Bu durumda karıştırmaya türünden yoksunlaştırıcı eylem aktarması yapmış olur. “O bu konuyu bilir” diyen biri “biraz bilir, iyi bilmez” anlamlarını vermek istediği için de çeliştirme türünden eylem aktarması yapmış olur” (Uğur, 2007; 181).

2.4.1.2.2.2.4. Örtmeceselliğe Yönelik Eylem Aktarması

Utandırma duygusu her türlü açık saçık ya da iğrenç imgeyi kullanmamızı önler. Bir takım kötü çağrışımlardan da toplumsal incelik gereci kaçınılmaktadır. Örtmece olarak adlandırılan bu gibi sözcükler her zaman ruhsal-çağrışımsal bir oluşa dayanırlar; ama özel nitelikli bir oluşur bu, çünkü bu durumda söz konusu olan, bir çağrışımı nedenli kılmak değil, tam tersine onu ortadan kaldırmaktır (Guiraud, 1999; 72).

Kabalığı, ayıplığı, sakıncayı vb. örtme, yumuşatma amaçlı anlam olgusu, eylem aktarmalarında da yaygın olarak görülür (Uğur, 2007; 182).

Örtmecenin yanında *tabu* ve *güzel adlandırmanın* da pek çok dilde çeşitli sebeplerle fazlaca kullanıldığı görülmektedir.

Tabularda söz konusu olan yalın bir çağrışım değildir, adın nesneye özdeş kılınmasıdır. Mantık öncesi düşünce biçimlerine dayalı olan ilkelerin dillerinde, dilsel tabular bütün kutsal ve

tehlikeli şeylerin adlarının anılmasını yasaklar. Bunlar kullanmakta olduğumuz dillerde pek çok iz bırakmıştır (Guiraud, 1999; 73).

Güzel adlandırmada tehlikeli ruh ya da hayvanı bir sevgi adıyla anarak yatıştırma. Örneğin etobur memeli küçük hayvan (gelincik) Fransızca'da "belette" (güzel hanımcık), İtalyanca'da "donnola" (küçük hanım), Rumencede "nevasta" (nişanlı kız), İsveççe'de "jungfru" (genç kız) diye anılır (Guiraud, 1999; 73).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **gitmek** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam "yakından uzağa intikal etmek, varmak, zehâb, rihlet eylemek" ve TS'deki 1. anlam "bir yere doğru yönelmek" anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 15. anlamda "ölmek" *örtmeceşelliğe yönelik eylem aktarması* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.2.3. Ad Aktarması

Ad aktarması (İng. metonymy) anlatımı kolaylaştıran ve ona güç kazandıran aktarmalardan biridir. Bu aktarmalar yazın ve şiir dilinde çok yararlanılan bir anlatım biçimidir (Aksan, 2009a; 69). Ad aktarması, bir kelimenin herhangi bir benzetme amacı güdülmeyen aralarındaki değişik bağlantılar sebebiyle başka bir kelimenin yerine, daha doğrusu başka bir kavramın yerine geçmesidir (Yaman, 2007; 101). Adlara yeni anlamlar yüklenmesi, bir başka deyişle, adların başka kavramlara da ad olarak aktarılmasıdır (Uğur, 2007; 174).

Ad aktarmalarında anlatılmak istenen kavram yerine, onunla ilişkili bir başka kavram ya da kavramlardan yararlanılarak yine güçlü ve canlı bir anlatım sağlanmaya yönelinir (Aksan, 2009a; 121).

Aksan ad aktarmasının bir türünün Yunancada *sünekdoché* adı verilen (Fr. synecdoque) aktarmaları kapsadığını ve bunun iki yolla gerçekleştiğini söyler. "1. Bütün yerine parçanın anılması, 2. Parça yerine bütünü anılması" (Aksan, 2009a; 69). Biz bu aktarmaların yanında neden-sonuç ilişkisine dayalı ad aktarmalarından da bahsedebiliriz.

2.4.1.2.3.1. Parça-Bütün İlişkisi

Nesnenin bir parçası onun bütünü anlatmak üzere kullanılır (Aksan, 2009a; 69). "Futbolcu" için "usta ayak", "yazar" için "kalem" denilmesi bu aktarma türüne örnek olarak gösterilebilir.

2.4.1.2.3.2. Bütün-Parça İlişkisi

Bir nesnenin bütünü, onun bir parçası yerine kullanılması, bir sanatçının ürününün onun adıyla anılması söz konusudur (Aksan, 2009a; 70). Sobanın içindeki yakacakların yakılması için "sobayı yak", bir eserden bahsederken o eserin sanatçısının adını söylemek (Namık Kemal'i okudum) bu aktarma türüne örnek olarak gösterilebilir.

2.4.1.2.3.3. Neden-Sonuç İlişkisi

Bir adın yeni bir anlam kazanırken neden-sonuç ilişkisine dayanarak nedenin söylenip sonucun anlaşılması ya da sonucun söylenip nedenin anlaşılmasıyla oluşan aktarma türüdür.

"Terbiye"besleyip yetiştirme, büyütme": TS'deki 2. anlamın 'görgü' *neden sonuç ad aktarmasıyla yakın anlama geçmesiyle* sözlükbirimde *anlam genişlemesi* olmuştur" (Oğuz, 2011; 28).

2.4.1.3. Genelleşme

Genelleşme (İng. generalisation), özel adların tür adına dönüşerek çeşitli dillerin sözcüğüne girişinde görülür. (Aksan, 2009b; 214). Birçok dilde bir özel adın genelleşmesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

sonunda bir tür adına ya da sığata dönüştüğü görülmektedir (Aksan, 2009a; 91). Vardar, genelleşmeyi “anamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı bir duruma gelmesi” olarak tanımlar (Vardar, 2002; 101). Sözlükten bir anlam boşaltılması işleviyle çıkarılan ve bir varlığa verilen özel ad, adı olduğu özel bir varlığın herhangi bir özelliğinin adı, yani yeni bir bilginin adı olarak genelleşir ve yeniden sözlüğe döner (Karaağaç, 2012; 647). Konfeksiyoncu Muhteşem Kot’un adından “kot” (Ayverdi, 2010; 698), Röntgen özel adından “röntgen” gibi.

2.4.1.4. Özelleşme

Dillerin genel adlandırmalardan oluşan sözlükleri yanında, ayrıca bir özel adlar dağıncığı yoktur; genel adların anlam boşalmasına uğratarak kullanılması söz konusudur. Bu kullanımlar her dile zamanla bir özel adlar sözlüğü armağan etmiştir; fakat bu özel ad sözlüğündeki sözlerin ve yapıların tamamı, genel sözlükten veya sözdiziminden alınmıştır (Karaağaç, 2012; 647). Vardar, özelleşmeyi “anamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsama geçmesi” olarak tanımlar (Vardar, 2002; 157). Bu durumda genel sözlüklerdeki şekli kullanımdan düşerek ya da değişerek özel ad olan söz ya da yapıların durumunu özelleşme (İng. specialisation) olarak tanımlayabiliriz. Bu tanıma göre bütün özel adlar özelleşme yoluyla oluşmuştur.

2.4.1.5. Mecazlaşma

Bir kelimenin gerçek anlamı dışında başka bir anlamda kullanılmasına mecaz anlam denir (Yaman, 2007; 94). Mecaz (değişmece) anlam bir kelimenin, kullanım içinde bir başka kelimenin anlamını “geçici” olarak üstlenmesiyle edindiği, ancak bir bağlam (tamlama, deyim, cümle) içinde oluşan anlamdır. “Bu işleri başımıza sen sardın” cümlesindeki “baş” kelimesi, kelimenin gerçek anlamlarından birini vermemekte, parça-bütün ilişkisi yoluyla “bütünü” (kişileri) anlatmaktadır (Çolak Bostancı, 2009; 151, Uğur, 2003; 23-25). Bir kelimenin cümledeki temel anlamı düşünüldüğünde kelime imkânsız bir durum anlatıyorsa mecaz anlam ortaya çıkar (Yaman, 2007; 94).

El-Cürcânî mecazda âlimlerin genelinin “nakledilme” kavramını merkeze alarak “gerçek anlamdan nakledilen (çıkarılan) bütün lafızlar” diye tanımladığını (El-Cürcânî, 2008; 71) belirtir ve her istiarenin mecaz olduğunu ancak her mecazın istiare olmayacağını söyler (El-Cürcânî, 2008; 384).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **beslemek** sözlükbiriminde KT’deki 1. anlam “yiyip içeceğini tedarik etmek, işe ve infak etmek” ve TS’deki 1. anlam “yiyecek ve içeceğini sağlamak” anlamına ek olarak TS’de yeni bir anlam daha türemiş, TS’de 7. anlamda “*meç.* bir duyguyu gönülde yaşatmak” *mecazlaşma* yoluyla başka anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.1.6. Söz Eksiltme

Sözlerin anlam değiştirme yollarından biri de, çeşitli söz öbeklerini eksiltmeli yapılara dönüştürmektir. Söz dizimi kaynaklı bir anlam değiştirme olayı olarak, iki sözden oluşan herhangi bir söz öbeğinin bir ögesinin eksiltilmesiyle elde edilir ve kalan tek söz, söz öbeğinin anlamını taşır (Karaağaç, 2012; 633). “Tulumba tatlısı > tulumba” örneğinde öbektan bir öge (tatlısı) atılarak söz eksiltme yapılmıştır.

Guiraud, bu tür kısaltmada bileşik bir deyimden birinin atıldığını söyler (Guiraud, 1999; 58).

Söz eksiltme, dilin en az çaba ilkesinin bir gereği olarak ortaya çıkar. Konuşmada fazla olan, gerekli görülmeyen her şey konuşmacı tarafından atılır ve bu yolla dile yerleşen bir ögesi eksik söz öbekleri karşımıza çıkar. Bu türden ifadelerin dilde aslında daha çok şey anlattığını söyleyenler de vardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

El-Cürcânî söz eksiltme ile ilgili “bu; nükteli, olağanüstü ve sihre benzer bir konudur. Çünkü burada bir kelimenin zikredilmemesinin (hazfedilmesinin / sözden düşürülmesinin) bazen zikredilmesinden daha fasih olduğunu (anlamı daha açık ifade ettiğini); bir şeyi söylemeyi susmanın, maksadı daha iyi ifade ettiğini, konuşulmadığında daha çok şey söylendiğini, açıklama yapılmadığında konunun daha açık ortaya konduğunu görürsün” ifadelerine yer vermiştir (El-Cürcânî, 2008; 134).

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **batmak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “bir şeyin içine sokulmak, aşağıya gitmek, dalmak” ve TS'deki 1. anlam “bir sıvının üstündeyken içine gömülmek” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 4. anlamda “kirlenmek” söz *eksiltme* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur (kire batmak > batmak).

2.4.1.7. Kırpma

Kırpma (İng. clipping), anlamında ve sözcük türünde değişiklik olmadan sözcüğün belirli bir parçasının atılması sürecidir. Türkçede İbo, Apo, Memo gibi biçimler kırpma örneği olarak görülebilir (Uzun, 2006; 45).

2.4.1.8. Kaybolma

Dilde daha önce var olan bir ögenin farklı sebeplerle artık o dilde kullanılmıyor olması durumudur. Sözlüklerde bulunan anlamların kaybolması, anlamın kullanımdan düşmesi, kullanım sıklığının azalması, farklı bir göstergeyle ifade edilmeye başlamış olması gibi sebeplerle gerçekleşir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **argaçlamak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “argaç atmak, atkılamak” ve TS'deki 1. anlam “atkılamak” anlamları eşleşmektedir. KT'de bu anlamın dışında bir anlam daha bulunmaktadır ve 2. anlamda “sarmak”a TS'de ve yer verilmemiştir. Bu anlamda *kaybolma* yoluyla anlam daralması olmuştur.

2.4.1.9. Argolaşma

Argo (İng. argot, slang), her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin söylediği söz veya deyim (TS, 2011; 148) olarak tanımlanır. Bir sözlükbirimin argo anlam kazanması olayına ise *argolaşma* adı verilir.

Argo kavramı için dilbilimciler değişiklik arz eden bir takım tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

“Bir toplumdaki genelgeçer dilden ayrı, ama ondan türeme olan, belli çevrelerce kullanılan ve herkesçe anlaşılmayan, eğretilmelerin büyük bir yer tuttuğu, kendine özgü sözcük ve deyimlerden oluşan özel dil” (Vardar, 2002; 24).

“Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya topluluktaki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş öğelerinden ve yabancı kökenli biçimlerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları, herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı” (Korkmaz, 2010; 24).

“Geniş anlamıyla argo, ortaklaşa kullanılan ölçünlü dili dışında kalan her türlü dil kullanımıdır”(Karaağaç, 2012; 581).

“Daha çok alt sosyal grupların kendi aralarında kelimelerin gerçek anlamları dışında, onlara özel anlamlar yükleyerek kullanmalarına “argo” denir”(Yaman, 2007; 98).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Genel olarak teklifsiz, kaba, vb. çeşitli konuşma biçimlerini de belirten argo terimi, dilbilimde daha sınırlı bir anlam taşır; ya kapalı bir yaşamı olan ya da kendini gizlemek isteyen dar bir topluluğun özel anlaşma aracını belirtir” (Vardar, 2002; 24).

Argonun tanımlarındaki bu farklar hem bu terimin kazandığı yeni anlamlardan hem de kimi zaman kullanımındaki yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır. Özellikle argo için “ölçünlü dili dışında kalan her türlü dil” tanımını yapmak oldukça güçtür. Tanımlardaki bu sorun daha çok argo ile mecazın ve terimin birbirleriyle karıştırılması sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **çarpılmak** sözlükbiriminin KT’deki 1. anlam “eğrilip bükülmek” ve TS’deki 1. anlam “çarpma işine konu olmak” anlamları eşleşmektedir. TS’de 6. anlamda “*argo* bir şeye değerinden fazla para ödemek” *argolaşma* yoluyla başka anlama geçerek anlam genişlemesi olmuş ve eşleşen anlamlara ek olarak TS’de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.4.1.10. Terimleşme

Terim (İng. term), bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah (TS, 2011; 2330) olarak tanımlanır. Bir sözlükbirimin terim anlam kazanması olayına ise *terimleşme* adı verilir.

Vardar, terimi, “özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük” şeklinde tanımlar. Terimlerin uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğeler olduğunu ve genel dilde geçerli olan çokanlamlılığa karşın, terim alanında tekanlamlılığa yönelik görüldüğünü belirtir (Vardar, 2002; 192).

Korkmaz, terim için, “bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad” tanımını yapar (Korkmaz, 2010; 213).

Karaağaç, terim kavramı için “çeşitli insan yapıp etmelerinin herhangi bir alanına ait bilgilerin adları, terimdir” der ve bir alana ait oluşlarıyla, meslek sözlerini de ifade ettiğini belirtir. Terimi özel adlardan ayıran özelliğinin, insanın bilgi alanlarından birine veya birkaçına ait bilgilerden birine, sosyal bir uzlaşma ile verilmiş bir ad olması olduğunu söyler (Karaağaç, 2012; 739-740).

Yaman terimleri, “herhangi bir bilim veya sanat dalına ait sınırlı ve özel anlamlı kelimelerdir” diyerek tanımlar (Yaman, 2007; 97).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere terim kavramında dilbilimciler arasında bir anlaşmazlık yoktur. Kısacası terimler, özel bir alana ait, o alanla ilgili kimselerin ortaklaşa kullandıkları özel sözcüklerdir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kesmek** sözlükbiriminin KT’deki 1. anlam “bir âlet-i kâti’ a ile ayırmak, katetmek” ve TS’deki 1. anlam “bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak” anlamları eşleşmektedir. TS’de 26. anlamda “*sp.* oyuncuyu takım kadrosuna almamak” *terimleşme* yoluyla başka anlama geçerek anlam genişlemesi olmuş ve eşleşen anlamlara ek olarak TS’de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.4.1.11. Sözcük Türü Değişmesi

Yapıları, görevleri ve nitelikleri bakımından, kelimelerin, cümle içindeki işleyişlerine göre ayrıldıkları her bir bölümü sözcük türü (İng. part of speech) olarak adlandırılır (Korkmaz, 2010; 145). Türkçede sözcükler sekiz türe ayrılır: ad, sıfat, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, eylem, ünlem. Bulanık ölçütlere dayanan sözcük türü kavramı yerine 20. yüzyıl dilbiliminde biçimsel sınıf, dağılımsal sınıf, işlevsel sınıf vb. kavramları yeğlenmektedir (Vardar, 2002; 182). Sözcük türü değişmesi, bir sözlükbirimin değişen anlamıyla birlikte sözcük türünde de bir değişme söz konusu olduğunda, o sözlükbirim için geçerlidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu çalışma içeriği bakımından eylemlerle sınırlı bir çalışmadır. Sözcük türünün tanımdan yola çıkılarak, eylem ve yardımcı eylemin ayrı birer sözcük türü olarak ele alabiliriz. Ele aldığımız eylemlerde yalnızca yardımcı eylem anlamı kazanan sözlükbirimler sözcük türü değiştirme kapsamına dahil edilmiş, bunun dışında herhangi bir sözcük türü değiştirme örneğine rastlanmamıştır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **gitmek** sözlükbiriminin KT'deki 1. anlam “yakından uzağa intikal etmek, varmak, zehâb, rihlet eylemek” ve TS'deki 3. anlam “çıkma, ulaşma” anlamları eşleşmektedir. TS'de 22. anlamda “(yar) değerlendirmek, saymak, karşılamak” *sözcük türü değiştirme* (eylem > yardımcı eylem) yoluyla *dilbilgisel anlama* geçerek anlam genişlemesi olmuş ve eşleşen anlamlara ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.4.1.12. Halk Ağzına Geçiş

Halk ağzı (halk dili) bir dilin ses, biçim ve anlam bakımından ölçünlü dil dışına çıkan, yazı diline oranla bazı değişiklikler gösteren ve halk tarafından konuşulan biçimdir (Karaağaç, 2012; 657). Bir sözlükbirimin anlamının halk ağzı niteliği kazanması olayına ise *halk ağzına geçiş* adı verilir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **ikilemek** sözlükbiriminin KT'deki 1. anlam “iki yapmak, işini tedarik etmek” ve TS'deki 1. anlam “bir şeyin sayısını ikiye çıkarmak” anlamları eşleşmektedir. TS'de 3. anlamda “*hık.* tarlayı iki kez sürmek” *halk ağzına geçiş* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuş ve eşleşen anlamlara ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.4.1.13. Geri Düzenleme

Geri düzenleme (İng. backformation), bir sözcükten belli bir parçayı atarak başka bir sözcük ortaya çıkarma işidir (Uzun, 2006; 45). Arak “ter” TS'deki 3. anlamın “çalma”, “arakla-” eyleminden *geri düzenleme* yoluyla türetilmesiyle sözlükbirimde *anlam genişlemesi* olmuştur (Oğuz, 2011; 33).

2.4.1.14. Şaka Yollu İfade

Bir sözlükbirimin şaka ifade edecek biçimde kullanılması yoluyla yeni anlam kazanması olayına *şaka yollu ifade* adı verilir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **çöreklenmek** sözlükbiriminin KT'deki 1. anlam “çörek gibi kıvrılıp kangal olmak” ve TS'deki 1. anlam “yılan halka durumunda kıvrılıp toplanmak” anlamları eşleşmektedir. TS'de 3. anlamda “*alay* rahat bir biçimde yayılıp oturmak” *şaka yollu ifade* yoluyla uzak anlama geçerek anlam genişlemesi olmuş ve eşleşen anlamlara ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiştir.

2.4.1.15. Anlam Dirilmesi/ Uyarılması

Bir sözlükbirimde zaman içerisinde kaybolan, tespit edilemeyen veya sıklık ve bilinirliği düşük olan bir anlamın yeniden belirmesidir. Bir sözlükbirimin temel anlamının kullanım sıklığı ve yaygınlığının azalması, dönemin çeşitli şartlarından ötürü sahip olduğu anlamın kullanımdan düşmesi sebebiyle dönem sözlüklerinde yer bulmaması, ancak daha sonra bu anlamın tekrar dilde kullanılmaya başlanması olayıdır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **cırıldamak** sözlükbiriminin KT'de 1. anlamı “gevezelik etmek” olarak geçmektedir. Bu anlam TS'de bulunmamaktadır. Bu durumda KT'de 1. anlam “gevezelik etmek” *kaybolma* yoluyla *anlam daralması* olmuştur. TS'de 1. anlam “cır cır diye ses çıkarmak” olarak geçmektedir. Bu anlam KT'de bulunmamaktadır. TS'deki 1. anlamda

KT'ye göre bir geri dönüş söz konusudur. Bu durumda TS'de 1. anlam “‘cır cır’ diye ses çıkarmak” anlam *dirilmesi/uyarılması* yoluyla *anlam genişlemesi* olmuştur.

2.4.1.16. Çatı Değiştirme

Çatı (İng. voice), tümcede yer alan öğelerin, geleneksel anlatımla “tümce öğeleri”nin, sayı ve görev açısından yüklemcil eylemle olan anlamsal ilişkilerine dayanan bir dilbilgisel kategoridir (Uzun, 2006; 75). Kısaca çatı, tümcede eylemin özne ve nesneye göre şekillenmesidir; özne-yüklem ve nesne-yüklem ilişkisini belirler (Boz, 2012; 52).

Geleneksel dilbilgisinde, yüklem, eyleme katılanlarla kurduğu bağıntıları belirtmek için iki ya da daha çok biçim bulunduğu çatıdan söz edilir. Genellikle, eylemin söz konusu çeşitli değerlerini belirtmek için özel çekim ya da çatı ekleri kullanılır (Vardar, 2002; 58). Çatılar aldıkları eklerle ve işlevlerine göre kendi içlerinde etken çatı (yalın çatı), edilgen çatı, meçhul çatı, dönüşlü çatı, işteş çatı, ettirgen çatı diye sınıflandırılır (Korkmaz, 2010; 57).

Çatı değiştirmelerini biçimbilimsel olarak yapan dillerde, sırasıyla, çatıyı “ettirgen” ve “edilgen” diye bilinen çatılara dönüştürürken “dönüşlü”, “işteş”, “karşiedilgen” gibi başka çatılara geçiş süreçleri de vardır ki Türkçe hem bu ilk iki sürecin tipik olarak görüldüğü, hem de süreçlerin aynı eylem üzerinde çeşitli etkileşimlerle birbirini takip edebildiği bir dildir (Uzun, 2006; 76).

Eylem niteliğindeki bir sözlükbirimin, herhangi bir çatıda olan temel anlamının dışında kazandığı yeni bir anlamda, çatısının da değişmesi durumunda o sözlükbirimde *çatı değiştirme* söz konusudur.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **karşılaştırmak** sözlükbiriminin KT'deki 1. anlam “mukabele etmek” ve TS'deki 2. anlam “kişi ve nesnelere benzer ve ayrı yanlarını incelemek için kıyaslamak, mukayese etmek” anlamları eşleşmektedir. Eşleşen bu anlamların dışında, TS'de 1. anlamda “karşılaştırma işini yaptırmak” *çatı değiştirme* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur. TS'de 1. anlam “karşılaştırtmak” çatılı bir eyleme ait bir çatı olabilir ve bu anlamda *etken çatıdan ettirgen çatıya* bir geçiş söz konusudur.

2.4.1.17. Çokanlamlı Kökten Türeme

Türemiş özellikte olan bazı sözlükbirimlerin sahip olduğu yan anlamların, sözlükbirimin türediği kökün çokanlamlı oluşuna bağlı olarak oluştuğu görülmektedir. Başlangıçta kök durumundaki çokanlamlı sözlükbirimin anlamlarından birinden türeyen yeni sözlükbirim, daha sonra bir takım yan anlam edinirken bu anlamların kök durumundaki çokanlamlı sözlükbirimin diğer anlamlarını da yansıtır duruma geldiği görülür. Burada kök durumundaki sözlükbirimin üzerine gelen ekin işlevi de önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **hesaplamak** sözlükbiriminde KT'deki 1. anlam “takdir ve tahmin etmek, mülâhaza etmek” anlamına ek olarak TS'de yeni bir anlam daha türemiş, TS'de 1. anlamda “hesap işlemini yapmak, hesap etmek” *çokanlamlı kökten türeme* yoluyla yakın anlama geçerek anlam genişlemesi olmuştur. Çokanlamlı bir sözlükbirim olan “hesap” adından +IA ekini alarak türeyen hesaplamak sözlükbiriminin KT'de 1. anlamı hesap sözlükbiriminin 2. anlamından tüerken TS'de 1. anlamı hesap sözlükbiriminin 1. anlamından türemiş ve bu yolla yeni bir anlam oluşmuştur.

2.4.1.18. Anlam Birleşmesi

Bir sözlükbirimin birden çok tanımında geçen anlambirimciklerin birleşerek bir anlamda yer alması olayıdır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kazandırmak** sözlükbiriminin KT'de 2, TS'de 1 anlamı bulunmaktadır. Ancak KT'de iki ayrı anlamda verilen anlambirimcikler TS'de bir anlamda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

verilmiş, dolayısıyla KT'de 1. anlam ve 2. anlam TS'de 1. anlamla eşleşmektedir. KT'de 1. anlamda “kâr ettirmek, kazanmasını mucip olmak” ve 2. anlamda “istihsal ve iktisap ettirmek, aldirmek” TS'de 1. anlam “kazanmasını sağlamak” ile eşleşmiş ve bu anlamlarda *anlam birleşmesi* yoluyla sözlükbirimde sayısal olarak anlam daralması olmuştur.

2.4.1.19. Anlam Ayrışması

Bir sözlükbirimin bir anlamında geçen anlambirimcilerin ayrışarak birden çok anlamda yer alması olayıdır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kaçmak** sözlükbiriminin KT'de bulunan bir anlamı TS'deki iki farklı anlamla eşleşmektedir. KT'de bir anlamda verilen anlambirimcikler TS'de iki farklı anlamda verilmiştir. KT'de 1. anlamda “fırar etmek, gizliden gitmek” ile TS'de 2. anlam “fırar etmek, kimseye bildirmeden bulunduğu yerden ayrılmak” ve 9. anlam “görünmeden gitmek” eşleşmiş ve *anlam ayrışması* yoluyla sözlükbirimde sayısal olarak anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.2. Anlambirimciklerde Anlam Olayları

2.4.2.1. Eklenme

Bir sözlükbirimin eşleşen anlamlarında bulunan anlambirimciklere yeni bir anlambirimciğin eklenmesi olayıdır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **geçirmek** sözlükbiriminin KT'de 10. anlamı ile TS'de 5. anlamı eşleşmektedir. Ancak eşleşen bu anlamların anlambirimciklerine bakıldığında, birer anlambirimciğin eşleştiği, buna ek olarak TS'de yeni bir anlambirimciğe yer verildiği görülür. KT'de 10. anlamın 1. anlambirimciği (KT10.1.) “takmak” ile TS'de 5. anlamın 2. anlambirimciği (TS5.2.) “takmak” eşleşmekte iken TS'de 5. anlamın 1. anlambirimciği (TS5.1.) “bir şeyi kendisine ayrılmış olan yere yerleştirmek” *eklenme* yoluyla anlam genişlemesi olmuştur.

2.4.2.2. Eksilme

Bir sözlükbirimin eşleşen anlamlarında bulunan anlambirimciklerden birinin eksilmesi olayıdır.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **ilikleme** sözlükbiriminin KT'de 1. anlamı ile TS'de 1. anlamı eşleşmektedir. Ancak eşleşen bu anlamların anlambirimciklerine bakıldığında, birer anlambirimciğin eşleştiği, bunun dışında KT'de bulunan bir anlambirimciğe TS'de yer verilmediği görülür. KT1.1. “dügmeyi ilige geçirerek esvabı tutturmak” ile TS5.2. “bir şeyin düğmesini iligine geçirmek” eşleşmekte iken KT1.2. “kavuşturmak” *eksilme* yoluyla anlam daralması olmuştur.

2.5. Anlam Eşleşmeleri

2.5.1. Anlam-Anlam Eşleşmesi

İki farklı sözlükte birbirleriyle karşılaştırılan sözlükbirimlerin anlamlarının aynı içeriği ifade etmesi halidir.

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kabuklanmak** sözlükbiriminin KT'de ve TS'de birer anlamı vardır ve bu anlamlar birbirleriyle eşleşmektedir. Bu eşleşme 1→1 şeklinde gösterilmiştir. KT'de 1. anlam “(meyve vesaire) kabuk bağlamak, kabuk peyda etmek” ile TS'de 1. anlam “kabuk oluşmak, kabuk bağlamak” birbiriyle eşleşmektedir.

2.5.2. Anlambirimcik-Anlambirimcik Eşleşmesi

İki farklı sözlükte birbirleriyle karşılaştırılan sözlükbirimlerin anlamlarının eşleşmesi halinde bu anlamların içerdiği anlambirimcilerin de eşleşmesidir.

Turkish Studies

Bu çalışmada ele alınan eylemlerden **kabuklanmak** sözlükbiriminin KT’de ve TS’de birer anlamı vardır ve bu anlamlar birbirleriyle eşleşmektedir. Eşleşen bu anlamların içerdiği anlambirimcikler de birbiriyle eşleşmektedir. Bu sözlükbirimin eşleşen anlamlarındaki anlambirimcik eşleşmeleri şöyle gösterilmiştir:

1→1: KT1.1. “(meyve vesaire) kabuk bağlamak”→TS1.2. “kabuk bağlamak”;

KT1.2. “kabuk peyda etmek”→TS1.1. “kabuk oluşmak” şeklindedir.

3. Değerlendirme

Çalışmamızın esasını teşkil eden **Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişmeleri-Eylemler** bölümünde elde edilen veriler, aşağıda tablolar halinde düzenlenip değerlendirmeleri yapılmıştır.

3.1. Anlam Eşleşmeleri

Tablo 1. KT1’in eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
1	1	284	88.75	
	2	22	6.87	
	3	6	1.87	
	4	4	1.25	
	5	3	0.94	
	9	1	0.31	
			320	100

KT’de 1. sırada yer alan 320 anlamın 284’ü %88.75 oranıyla TS1 ile; 22’si %6.87 oranıyla TS2 ile; 6’sı %1.87 oranıyla TS3 ile; 4’ü %1.25 oranıyla TS4 ile; 3’ü %0.94 oranıyla TS5 ile ve 1’i %0.31 oranıyla TS9 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 ile, en düşük eşleşme oranı ise TS9 iledir.

Tablo 2. KT2’nin eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
2	1	33	39.75	
	2	31	37.35	
	3	11	13.25	
	4	3	3.61	
	5	3	3.61	
	6	1	1.2	
	9	1	1.2	
			83	100

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KT'de 2. sırada yer alan 83 anlamın 33'ü %39.75 oranıyla TS1 ile; 31'i %37.35 oranıyla TS2 ile; 11'i %13.25 oranıyla TS3 ile; 3'ü %3.61 oranıyla TS4 ile; 3'ü %3.61 oranıyla TS5 ile; 1'i %1.2 oranıyla TS6 ile ve 1'i %1.2 oranıyla TS9 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 ile, en düşük eşleşme oranı ise TS6 ve TS9 iledir.

Tablo 3. KT3'ün eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
3	1	17	36.95	
	2	8	17.39	
	3	11	23.91	
	4	4	8.7	
	5	4	8.7	
	6	1	2.1	
	8	1	2.1	
			46	100

KT'de 3. sırada yer alan 46 anlamın 17'si %36.95 oranıyla TS1 ile; 8'i %17.39 oranıyla TS2 ile; 11'i %23.91 oranıyla TS3 ile; 4'ü %8.7 oranıyla TS4 ile; 4'ü %8.7 oranıyla TS5 ile; 1'i %2.1 oranıyla TS6 ile ve 1'i %2.1 oranıyla TS8 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 ile, en düşük eşleşme oranı ise TS6 ve TS8 iledir.

Tablo 4. KT4'ün eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
4	1	4	17.39	
	2	4	17.39	
	3	5	21.74	
	4	7	30.43	
	5	1	4.34	
	6	1	4.34	
	8	1	4.34	
			23	100

KT'de 4. sırada yer alan 23 anlamın 4'ü %17.39 oranıyla TS1 ile; 4'ü %17.39 oranıyla TS2 ile; 5'i %21.74 oranıyla TS3 ile; 7'si %30.43 oranıyla TS4 ile; 1'i %4.34 oranıyla TS5 ile; 1'i %4.34 oranıyla TS6 ile ve 1'i %4.34 oranıyla TS8 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS4 ile, en düşük eşleşme oranı ise TS5, TS6 ve TS8 iledir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Tablo 5. KT5'in eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
5	1	5	35.7	
	2	3	21.4	
	3	2	14.3	
	4	1	7.14	
	5	1	7.14	
	6	1	7.14	
	7	1	7.14	
		14	100	TOPLAM

KT'de 5. sırada yer alan 14 anlamın 5'i %35.7 oranıyla TS1 ile; 3'ü %21.4 oranıyla TS2 ile; 2'si %14.3 oranıyla TS3 ile; 1'i %7.14 oranıyla TS4 ile; 1'i %7.14 oranıyla TS5 ile; 1'i %7.14 oranıyla TS6 ile ve 1'i %0.31 oranıyla TS9 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 iledir.

Tablo 6. KT6'nın eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
6	1	3	42.85	
	3	1	14.28	
	4	1	14.28	
	5	1	14.28	
	8	1	14.28	
		7	100	TOPLAM

KT'de 6. sırada yer alan 7 anlamın 3'ü %42.85 oranıyla TS1 ile; 1'i %14.28 oranıyla TS2 ile; 1'i %14.28 oranıyla TS4 ile; 1'i %14.28 oranıyla TS5 ile ve 1'i %14.28 oranıyla TS8 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 iledir.

Tablo 7. KT7'nin eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
7	1	1	16.6	
	2	1	16.6	
	3	1	16.6	
	6	2	33.3	
	7	1	16.6	
		6	100	TOPLAM

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KT'de 7. sırada yer alan 6 anlamın 1'i %16.6 oranıyla TS1 ile; 1'i %16.6 oranıyla TS2 ile; 1'i %16.6 oranıyla TS3 ile; 2'si %33.3 oranıyla TS6 ile ve 1'i %16.6 oranıyla TS7 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS6 iledir.

Tablo 8. KT8'in eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
8	1	4	44.4	
	2	1	11.1	
	4	1	11.1	
	5	1	11.1	
	8	1	11.1	
	9	1	11.1	
		9	100	

KT'de 8. sırada yer alan 9 anlamın 4'ü %44.4 oranıyla TS1 ile; 1'i %11.1 oranıyla TS2 ile; 1'i %11.1 oranıyla TS4 ile; 1'i %11.1 oranıyla TS5 ile; 1'i %11.1 oranıyla TS8 ile ve 1'i %11.1 oranıyla TS9 ile eşleşmiştir. Bu durumda en yüksek eşleşme oranı TS1 iledir.

Tablo 9. KT9'un eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
9	1	1	20	
	5	1	20	
	6	1	20	
	8	1	20	
	9	1	20	
		5	100	

KT'de 9. sırada yer alan 5 anlamın 1'i %20 oranıyla TS1 ile; 1'i %20 oranıyla TS5 ile; 1'i %20 oranıyla TS6 ile; 1'i %20 oranıyla TS8 ve 1'i %20 oranıyla TS9 ile eşleşmiştir.

Tablo 10. KT10'un eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
10	1	1	33.3	
	5	1	33.3	
	8	1	33.3	
		3	100	

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KT'de 10. sırada yer alan 3 anlamın 1'i %33.33 oranıyla TS1 ile; 1'i %33.33 oranıyla TS5 ile ve 1'i %33.33 oranıyla TS8 ile eşleşmiştir.

Tablo 11. KT11'in eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
11	12	1	50	
	18	1	50	
		2	100	TOPLAM

KT'de 11. sırada yer alan 2 anlamın 1'i %50 oranıyla TS12 ile ve 1'i de yine %50 oranıyla TS18 ile eşleşmiştir.

Tablo 12. KT12'nin eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
12	8	1	33.3	
	10	1	33.3	
	12	1	33.3	
		3	100	TOPLAM

KT'de 12. sırada yer alan 3 anlamın 1'i %33.33 oranıyla TS8 ile; 1'i %33.33 oranıyla TS10 ile ve 1'i %33.33 oranıyla TS12 ile eşleşmiştir.

Tablo 13. KT13'ün eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
13	12	1	100	
		1	100	TOPLAM

KT'de 13. sırada yer alan 1 anlamın eşleştiği tek anlam TS12'dir.

Tablo 14. KT15'in eşleşmeleri

KT	TS	SAYI	%	
15	16	1	100	
		1	100	TOPLAM

KT'de 15. sırada yer alan 1 anlamın eşleştiği tek anlam TS16'dır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Tablo 15. Anlam Eşleşmelerinde Eklenme ve Eksilme Oranları

ANLAM EŞLEŞMELERİ	EKLENME		EKSİLME	
	SAYI	%	SAYI	%
651	95	14.59	349	53.61

651 anlam eşleşmesinde %14.59 oranıyla 95 eklenme ve %53.61 oranıyla 349 eksilme olmuştur. Anlam eşleşmelerinde eksilme oranı daha fazladır. 207 anlam eşleşmesinde eklenme ya da eksilme görülmemiştir.

Tablo 16. Sözlükbirimlerde Anlam Eşleşmeleri/Eşleşmezlikleri

SÖZLÜKBİRİM (358)	ANLAM EŞLEŞMELERİ		ANLAM EŞLEŞMEZLİKLERİ	
	SAYI	%	SAYI	%
	336	93.85	22	6.15

358 sözlükbirimin 336'sında %93.85 oranıyla anlam eşleşmesi; 22'sinde %6.15 oranıyla anlam eşleşmezliği vardır.

3.2. Anlam Değişmeleri Ve Olayları¹

Tablo 17. Anlam Genişlemeleri/1

	DEYİM AKTARMASI									EYLEM AKTARMASI								
	YAG			UAG					BAG	YAG			UAG					BAG
	DNA	Dİ	İD	DNA	Dİ	İD	S	DA	Dİ	EBD	NBD	İ	EBD	NBD	ÖY	S	İ	İ
AG	4	2	4	5	2	4	1	1	5	30	4	2	3	3	4	2	3	1

Deyim aktarmalarında; 4 anlam doğadaki nesnelere arası deyim aktarması, 2 anlam doğadan insana deyim aktarması, 4 anlam insandan doğaya deyim aktarması yoluyla **yakın anlama** geçmiştir; 5 anlam doğadaki nesnelere arası deyim aktarması, 2 anlam doğadan insana deyim aktarması, 4 anlam insandan doğaya deyim aktarması, 1 anlam somutlayıcı deyim aktarması ve 1 anlam da duyular arası deyim aktarması yoluyla **uzak anlama** geçmiştir; 5 anlam da doğadan insana deyim aktarması yoluyla **başka anlama** geçmiştir.

¹Bu bölümde tablolarda kullanılan kısaltmalar: AG: anlam genişlemesi, AD: anlam daralması, YAG: yakın anlama geçiş, UAG: uzak anlama geçiş, KAG: karşıt anlama geçiş, BAG: başka anlama geçiş, DAG: dilbilgisel anlama geçiş, DNA: doğadaki nesnelere arasında, Dİ: doğadan insana, İD: insandan doğaya, DA: duyular arası, S: somutlayıcı, EBD: eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı, NBD: nedensel bütünleyiciliğe dayalı, İ: işlevsel, ÖY: örtmece selliğe yönelik.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Eylem aktarmalarında; 30 anlam eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması, 4 anlam nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması ve 2 anlam işlevsel eylem aktarması yoluyla **yakın anlama** geçmiştir; 3 anlam eklenimsel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması, 3 anlam nedensel bütünleyiciliğe dayalı eylem aktarması, 4 anlam örtmeceelliğe yönelik eylem aktarması, 2 anlam somutlayıcı eylem aktarması ve 1 anlam da işlevsel eylem aktarması yoluyla **uzak anlama** geçmiştir; 1 anlam da işlevsel eylem aktarması yoluyla **başka anlama** geçmiştir.

Tablo 18. Anlam Genişlemeleri/2

	BENZETME			SÖZCÜK TÜRÜ DEĞİŞMESİ	SÖZ EKSİLTME		
	YAG	UAG	BAG	DAG (eylem→yardımcı eylem)	YAG	UAG	BAG
AG	73	25	-	2	1	2	-

Bezette yoluyla 73 anlam yakın anlama, 25 anlam uzak anlama geçmiştir. Başka anlama geçiş görülmemiştir.

Sözcük türü değişmesi yoluyla 2 anlam dilbilgisel anlama geçmiştir.

Söz eksiltme yoluyla 1 anlam yakın anlama, 2 anlam da uzak anlama geçmiştir; başka anlama geçiş görülmemiştir.

Tablo 19. Anlam Genişlemeleri/3

	MECAZLAŞMA			TERİMLEŞME			ARGOLAŞMA		
	YAG	UAG	BAG	YAG	UAG	BAG	YAG	UAG	BAG
AG	3	10	100	4	3	5	-	-	9

Mecazlaşma yoluyla 3 anlam yakın anlama, 10 anlam uzak anlama, 100 anlam da başka anlama geçmiştir.

Terimleşme yoluyla 4 anlam yakın anlama, 3 anlam uzak anlama, 5 anlam da başka anlama geçmiştir.

Argolaşma yoluyla 9 anlam başka anlama geçmiştir. Argolaşma yoluyla yakın anlama geçiş ve uzak anlama geçiş görülmemiştir..

Tablo 20. Anlam Genişlemeleri/4

	HALK AĞZINA GEÇİŞ			ŞAKA YOLLU İFADE			ÇATI DEĞİŞTİRME		
	YAG	UAG	BAG	YAG	UAG	BAG	YAG	UAG	BAG
AG	2	2	5	-	1	-	6	9	2

Halk ağzına geçiş yoluyla 2 anlam yakın anlama, 2 anlam uzak anlama, 5 anlam da başka anlama geçmiştir.

Şaka yollu ifade yoluyla 1 anlam uzak anlama geçmiştir. Şaka yollu ifade yoluyla yakın anlama geçiş ve başka anlama geçiş görülmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Çatı değiştirme yoluyla 6 anlam yakın anlama, 9 anlam uzak anlama ve 2 anlam da başka anlama geçmiştir.

Tablo 21. Anlam Genişlemeleri/5

	ÇOK ANLAMLI KÖKTEN TÜREME			İLİŞKİSEL KARŞITLIK
	YAG	UAG	BAG	KAG
AG	4	3	1	1

Çok anlamlı kökten türeme yoluyla 4 anlam yakın anlama, 3 anlam uzak anlama, 1 anlam da başka anlama geçmiştir. İlişkisel karşıtlık yoluyla 1 anlam karşıt anlama geçmiştir.

Tablo 22. Anlam Genişlemeleri/6

	ANLAM DİRİLMESİ/ UYARILMASI	ANLAM AYRIŞMASI (SAYISAL OLARAK AG)
AG	2	15

TS'de 2 anlamda anlam dirilmesi/uyarılması görülmüştür.

KT'deki 15 anlamda anlam ayrışması yoluyla sayısal olarak anlam genişlemesi meydana gelmiştir.

Tablo 23. Anlam Daralmaları

	ANLAM KAYBOLMASI	ANLAM BİRLEŞMESİ (SAYISAL OLARAK AD)
ANLAM DARALMASI	228	33

228 anlamda anlam kaybolması yoluyla anlam daralması olmuştur. 33 anlamda anlam birleşmesi yoluyla sayısal olarak anlam daralması olmuştur. Toplamda 261 anlam daralması meydana gelmiştir.

Tablo 24. Sözlükbirimlerde Anlam Değişmeleri/Değişmezlikleri

	ANLAM DEĞİŞMELERİ		ANLAM DEĞİŞMEZLİKLERİ	
	SAYI	%	SAYI	%
SÖZLÜKBİRİM (358)	237	66.2	121	33.8

358 sözlükbirimin 237'sinde % 66.2 oranıyla anlam değişmesi; 121'inde % 33.8 oranıyla anlam değişmezliği vardır.

4. Sonuç

Bu çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinden sonra aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Buna göre *anlam eşleşmelerinin* durumu şöyledir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KT'de 1. sırada yer alan 320 anlamın 284'ü %88.75 oranıyla TS'de 1. sırada bulunan anlamlarla, 22'si %6.87 oranıyla TS'de 2. sırada bulunan anlamlarla eşleşirken diğerleri 3, 4, 5 ve 9. anlamlarla eşleşmiştir. KT'de temel anlam olarak yer alan 320 anlam %88.75 oranıyla yerini korurken %11.25 oranıyla sırası değişmiştir.

KT'de 2. sırada yer alan 83 anlamın 31'i %37.35 oranıyla TS'de 2. sırada bulunan anlamlarla, 33'ü %39.75 oranıyla TS'de 1. sırada bulunan anlamlarla eşleşirken diğerleri 3, 4, 5, 6 ve 9. anlamlarla eşleşmiştir. KT'de 2. sırada yer alan 83 anlam % 37.35 oranıyla sırasını korurken %39.75 oranıyla temel anlama geçmiş; % 22.9 oranıyla başka sıralara geçmiştir.

KT'de 3. sırada yer alan 46 anlamın 11'i % 23.91 oranıyla TS'de 3. sırada bulunan anlamlarla, 17'si %36.95 TS'de 1. sırada bulunan anlamlarla eşleşirken diğerleri 3, 4, 5, 6 ve 8. anlamlarla eşleşmiştir. KT'de 3. sırada yer alan 46 anlam % 23.91 oranıyla sırasını korurken %36.95 oranıyla temel anlama geçmiş; % 39.14 oranıyla başka sıralara geçmiştir.

Anlam eşleşmelerindeki anlambirimcik eksilme sayısı eklenme sayısından fazladır.651 anlam eşleşmesinde %14.59 oranıyla 95 eklenme ve %53.61 oranıyla 349 eksilme olmuştur.

Anlam eşleşmelerine bakıldığında KT'den TS'ye yüz on yıllık süreç içinde temel anlamın (1. anlamın) %88.75 oranında 1. anlamla eşleştiği ve sırasının değişmediği; %11.25 oranında da sırasının değiştiği görülmüştür.

Anlam değişmelerinin durumu ise şöyledir:

Çalışmamızda toplam 6 anlam değişmesi ve 16 anlam olayı tespit edilmiştir. Anlam değişmelerinden anlam boşalması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesine; anlam olaylarından da ad aktarması, genelleşme, özelleşme, kırpma ve geri düzenlemeye rastlanmamıştır.

Anlam genişlemeleri arasında en çok (139 anlamda) yakın anlama geçiş daha sonra (123 anlamda) başka anlama geçiş, (83 anlamda) uzak anlama geçiş, (2 anlamda) dilbilgisel anlama geçiş ve (1 anlamda) karşıt anlama geçiş görülmüştür. Anlam olayları arasında ise en çok (113 anlamda) mecazlaşma, daha sonra sırasıyla (98 anlamda) benzetme, (52 anlamda) eylem aktarması, (28 anlamda) deyim aktarması, (17 anlamda) çatı değiştirme, (15 anlamda) anlam ayrışması, (12 anlamda) terimleşme, (9 anlamda) halk ağzına geçiş, (9 anlamda) argolaşma, (8 anlamda) çokanlamlı kökten türeme, (3 anlamda) söz eksiltme, (2 anlamda) sözcük türü değişmesi, (2 anlamda) anlam dirilmesi/uyarılması ve (1 anlamda) şaka yollu ifade görülmüştür.

Anlam daralması, anlam kaybolması ve anlam birleşmesi olmak üzere 2 anlam olayı yoluyla gerçekleşmiştir. Ancak anlam birleşmesi durumunda söz konusu sözlükbirimlerde yalnızca sayısal olarak anlam daralmasından söz edilebilir. 228 anlamda anlam kaybolmasına, 33 anlamda da anlam birleşmesine rastlanmıştır.

Toplamda 348 anlamda %58.1 oranıyla anlam genişlemesi, 251 anlamda da % 41.9 oranıyla anlam daralması görülmüştür.

Anlam değişmelerine bakıldığında KT'den TS'ye yüz on yıllık süreç içinde, ele aldığımız 358 sözlükbirimin 228'inde % 66.2 oranıyla anlam değişmesi; 121'inde % 33.8 oranıyla anlam değişmezliği görülmüştür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (2004), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, Doğan (2009a), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- AKSAN, Doğan (2009b), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARSLAN EROL, Hülya (2005), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Muhittin (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Arı Yayıncılık, Ankara.
- BOZ, Erdoğan (2009), “Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4*, s.173-183.
- BOZ, Erdoğan (2012), *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- ÇOLAK BOSTANCI, Gülcan (2009), “Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/4*, s.148-171.
- DOĞRU, Fatih (2011), “Türkçe Sözlüklerde Eşadlı Sözlükbirimlerden Türemiş Sözlükbirimlerin Tanımlanması Sorunu”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (Sözlük Özel Sayısı)*, S.4. İstanbul, s.133-173.
- El-Cürcânî, Abdülkâhir (2008), *Delâilü'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim* (Çeviren: Osman Gürman), Litera Yayıncılık, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2005), *Göstergebilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2008), *Dile Genel Bir Bakış (2. Baskı)*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- GRÜNBERG, Teo (1999), *Anlam, Belirsizlik ve Çok-anlamlılık (2. Baskı)*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- GRÜNBERG, Teo (2006), *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GUIRAUD, Pierre (1999), *Anlambilim La Sémantique* (Çeviren: Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul.
- HARTMANN, R.R.K. – JAMES, Gregory (1998), *Dictionary of Lexicography*, Routledge, London.
- HUBER, Emel (2008), *Dilbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KILIÇ, Veysel (2009), *Anlambilime Giriş Temel Kavramlar*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü (4. Baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- OĞUZ, Ceren (2011), *Kamus-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri-Adlar (K-Z)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- ÖZŞAHİN, Murat (2011), “Başkurt Türkçesindeki Farsça Alıntılarda Anlam Değişmeleri” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1*, s.1622-1642.
- PALMER, F.R. (2001), *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* (Çeviren: Ramazan Ertürk), Kitâbiyât, Ankara.
- RİFAT, Mehmet - RİFAT, Sema - KOŞ, Ayşenaz - TEKGÜL, Duygu (2010), *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- SAV, Bahattin (2003), “Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.23, S.1, s.147-166.
- SAVRAN, Hülya (2010), “Türk Dilinin Kavram ve Anlatım Zenginliği”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C:XCIX, s.492-507.
- SIL International, <http://www.sil.org>, 02.05.2012.
- Şemseddin Sami (2010), *Kâmûs-ı Türki*(Haz. Paşa Yavuzarslan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAMBA-MECZ, Iréne (1998), *Anlambilim* (Çeviren: Necmettin Sevil), İletişim Yayınları, İstanbul.
- TOKLU, Osman (2007), *Dilbilime Giriş*(2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- TRAUGOTT, E.C. (2006), “Semantic Change: Bleaching, Strengthening, Narrowing, Extension”, Palo Alto, CA, USA.
- Türkçe Sözlük (10. Baskı)*(2005),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük (11. Baskı)*(2011),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UĞUR, Nizamettin (2007), *Anlambilim Sözcüğünün Anlam Açılımı*, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- UZUN, Nadir Engin (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- VARDAR, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- WILSON, John (2002), *Dil, Anlam ve Doğruluk*, (Çeviren: Abdüllatif Tüzer ve İbrahim Emiroğlu), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- YAMAN, Ertuğrul (2007), *Doğru, Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı (Sözlü Anlatım)*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2010), “Tarihî ve Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Homonymous (Eşadlı) ve Homographic (Eşyazımlı) Sözcükler”, *Türkiye'de ve Dünya'da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, s.66-72.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

